

Politikai
röpiratok.

85.

85
657

DEÁK FERENCZ

KOR- ÉS JELLEMRAJZ.

A MAGYAR KIR. JÓZSEFMŰEGYETEM 1876. OKTOBER
17-én TARTOTT DEÁK-ÜNNEPÉLYE ALKALMÁBÓL
IRTA ÉS EGYES RÉSZEIT EMLÉKBESZÉDKÉPEN

ELŐADTA

Dr. DOBRÁNSZKY PÉTER

KIR. MŰ- ÉS TUDOM. EGYETEMI TANÁR.

9.

BUDAPEST.

NYOMATOTT RIGLER JÓZSEF EDÉ-nél.

1877.

617200769211

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

DEÁK FERENCZ

KOR- ÉS JELLEMRAJZ.

A MAGYAR KIR. JÓZSEFMŰEGYETEM 1876. OKTOBER 17-én
TARTOTT DEÁK-ÜNNEPÉLYE ALKALMÁBÓL IRTA ÉS
EGYES RÉSZEIT EMLÉKBESZÉDKÉPEN ELŐADTA

Dr. DOBRÁNSZKY PÉTER

KIR. MŰ- ÉS TUDOM. EGYETEMI TANÁR.

BUDAPEST,

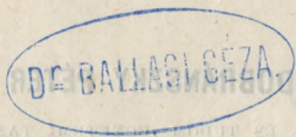
NYOMATOTT RIGLER JÓZSEF EDÉ-nél.

1877.

DEÁK FERENCZ

KÖR-ÉS JELLEMZÉS

A MAGYAR KIR. JOSSZEMÉLYETEK 1876. OKTÓBER 17-ÁN
TARTOTT DEÁK-ÜZSÉPÉLYE ALKALMÁNOL. IRTA DR.
KÖZES ERSENETI EMILYERRESZKÉRPÉK BLOVATA

KIR. AL. ÉS JELLEMZÉS ALKALMÁNOL

BUDAPEST

NYOMTATOTT NIDLER JOSSZEMÉLYETEK

1875.

DEÁK FERENCZ

— KOR- ÉS JELLEMRAJZ. —

Szent csarnokba vezet a kegyelet angyala, félistenek hálékába, hol az oltárokon a nemzet halhatatlanai foglalnak helyet. A Pantheon megnyilik. Dicső alakok koszorus homlokai ragyognak élénk. Égi fény árad a földi pályára. Érezük a nagy szellemek bűvös légkörét: lelkünk emelkedik, tisztul, szent tüzre gyulad a dicső példákon. Ott állnak ők, a nagyok, történelmi századok ormain, hiva, vezetve a milliókat diadalról-diadalra és élni, haladni, boldogulni tanítják a nemzetet nemzedékről-nemzedékre.

Árpádok indítják meg az évezredes nemzetéletet, szerevve hazát és hozva alkotmányt; Szentek: az Istvánok és Lászlók adják a nemzetre az európai polgárisodás kereszttségét; Bölcesek: Kálmánok és Mátyások szabnak neki törvényt, igazságot; Hősök: Nagy Lajosok, Hunyadyak emelnek erős paizst oltalmára és ha veszélyben forog a nemzeti jog és népszabadság: ott van a Boes-kayak, Rákóczyak kezében a villám, hogy összezuzza a bilincseket; vagy ha dallá olvad a nép lelke, vágya: a nemzeti lélek elzengi örömet-buját, reményét, jogát a Dugonicsok, Kisfaludyak és Petőfiék lantján. A nemzetnek prófétája támad Szécsenyiben, ki nemesak igéri, hogy ez ország nem volt, hanem lesz; de alkotásaival már alapköveket is rak a jövőnek, és hogy Istenben bizék a már-már csüggeteg nép, mely multat s jövendőt megbünhödött már; hogy rendületlenül hiva legyen a hazának, hol élni — halmi kell —: a szent tanítást megadák rá a nemzet szelle-

mőrei, a Kőlcseyek és Vörösmartayk; de duló vész után, mely földhöz sujtá nemes küzdelmében a nemzetet, a nagy, a dicső, a bölcs ki felemelé új életre, ott áll, csak ma lépve fel az oltárköre, — atyánk, mesterünk, a haza bölcse — Deák.

Igy áll a századok füzérében körülöttünk a halhatatlanok gyémántsora; alakjaikban a század támad fel, melyet képviselének, összefogózásukban élénk tünik a mult idők nagy lánczolata, melynek kiinduló szemét Árpád és zárszemét Deák képezi. E láncz egy történelmet, egy évezredet jelent, és a távlat, melyet a jelen buvárszeme elétár, ugy mutatja fel e nemzet ezeréves multját, mint egy fényes pályát, mely a hajdankori kezdet mélységéből a legujabbkori haladás magaslataira vezet. Hogy e pálya fölfelé vezetett mindig és ma is fölfelé tart, — azért legyen áldott a dicsők emléke, kik a nemzeti haladás zászlótartói valának.

*

A nemzet haladni indult a multban, haladnia kell ma és a jövőben. Mert haladás az élet törvénye. Megállani annyi, mint meghalni; mert azt, a ki a haladók versenyében elernyed és megáll, elgázolja a lankadni nem tudók rohama.

De a haladáshoz szabadság kell, hogy szabadon szállhasson szivből-szivbe a vágy és a lelkek összeforhassanak a közös eszmében. Szabad pálya kell a nemes czélhoz és szabadság kell a karnak, melynek munkára, tette, alkotásra feszül izma.

A bilincs, mely békóba zárja a szellemet és a kart; az akadály, melyet a haladás utjába gördit a rendszerek mestersége, olyan a haladás hatalmas törvénye előtt, mint a szikla, mely a folyam utjába áll, de melyet az elem hatalma szétrepeszt, ledönt, elsodor.

Ilyen elemi küzdelemben látjuk az europai népek tengerét e század első tizedeiben. Tengernyi folyam, melyet a haladás törvénye előre hajt, de mely a pályát eltorlaszolva találja az akadályok és nehézségek szirteivel. Középkori jognézet és jogélet, hűbéruralom nyüge fenn és lenn. A népek milliói nem in-

tézhetik csak hordozzák sorsukat. A teher a népé, a jog a nép uraié. Hazánkban is adót csak a nép fizet, de jogot csak a hűbérur gyakorolhat: »nem adózunk«! volt az ősi jelszó. A föld az uraságé és a nép azért, hogy szánthatja a földet, vágthatja az erdőt, nádat, a földes urnak, az egyház és állam fejedelmeinek nehéz tizedeket fizet, robotra jár és ő csinálja az utat, melyen az uraság csengő-bongó négyes fogata robog. De ha már a mindennapi kenyérhez is drágán jut a nép, szellemi tápláléka pedig egyáltalában nincs. Iskolák hiányzanak. Még az ur sem tanul; mert a tudományt nem ismerték és ezért nem becsülhették. A tudós guny és sajnálat tárgya akkor, midőn büszkén mondja magáról az uri nép: »nem irok, nem olvasok, — én magyar nemes vagyok«.

A birói hatalom Isten kezében volt; de a büntető hatalom a földes uréban, a ki kénye-kedve szerint mérte uri székein az »igazságot«. Az embertárs a földes ur előtt sokszor olyan volt, mint a szarvas jószág, melyet ostorral vagy bottal szokás ütnei.

A közbiztonság felett csak a jó Isten örködött. Betyárellet vált a gyöngyélet. Minden telek ura souverain volt azon értelemben, hogy vagyonát, személyét, becsületét korlátlan fejedelmi függetlenséggel védhette, mert abba ugyan más hatalom nem igen avatkozott.

A közigazdasági állapotok nem zavarták meg a hűbéruralmi világ symmetriáját. Kis birodalmakkal felérő területek heverték parlagon, vagy legfeljebb a gulyák, nyájak és ménesek élvezték azokon az arany szabadságot. Eke alá kevés föld került, mert a kevésből is bőven kitelt a földes ur asztalára, egyébire pedig nem kellett a termés; mert fogyasztók, utak és közlekedési eszközök hiányában, hiányzott a vevő, nem volt piac, fehér holló volt a kereskedő és bölcsejében rengett a kezdetleges ipar. Okszerű beruházásokhoz, a föld kincseinek kiaknázásához és értékesítéséhez egyaránt hiányzott az értelem, a pénz és a hitel.

Oly időben, midőn minden nemesi kuria egy-egy kis magán álló birodalom volt, melyet a mesgye chinai fallal zárt el a

világtól és a szó teljes értelmében megfelelt azon angol felfogásnak, hogy »az én házam az én váram«; mert a magyar nemzeti udvar csakugyan olyan vár volt, melybe — volt rá eset — a törvényt sem eresztették bé; oly időben, midőn az ősihez való merev ragaszkodás és a hátra felé nézés megkövítő merengése annyira megakasztott minden mozgást és vállalkozást, hogy a legnagyobb ut, melyre a magyar ur hébe-korba ráadta fejét, legfeljebb az az ut volt, mely nagy időközökben a megyeházaiba vezetett: nem csuda, ha az érintkezés ritkasága és érdek telensége közszellemet ébreszteni nem tudott, mikor sem alkalom, sem czél, ezek hiánya folytán pedig ösztön sem volt az eszmék, erők és törekvések egyesítésére.

Anyagi élvezke, evés-ivásba merült élet. Semmi magasabb czél, mely tüzet gyujthatott volna a közönyös lelkekben. Béna önelhagyottság, tompa, érzéketlen tengés zsihasztotta a nemzettestet, mely vagy belefáradt a hosszas élettörődésekbe, vagy elcsüggedt annyi hasztalan erőködés sikeretlenségén.

A kormány pedig idegen volt. Idegen a rendszer, mely az országos közéletet nem vezetni és fejleszteni, hanem elfojtani tűzte czéljául. Absolut kormány, mely rendelkezik, de a törvény saját ötlete és önkénye; gazdálkodik a nemzet vagyonával, de úgy hogy soha nem számol senkinek és legkevésbé — lelkiismeretének. A nemzet szent talizmánként őrizte az alkotmányt, a hatalom pedig úgy tépdelte és gázolta, mint valami értéktelen papírlomot. A törvényhozás nem a törvényalkotás hajléka, hanem sérelem- és siralomház, hol a sebzett jog- és alkotmányos érzet kesergi el fájó sérelmeit és sürgeti az orvoslást.

Gyarmati politika sugallja a közigazdasági rendszert. Elnyomás minden téren. A legfelsőbb rétegek magok is belemennek az idegen politika kelepczéjébe. Kicsinylik, lenézik, kerülük a honit: pénzőket, nyelvöket, erkölceiket, — idegenért adják. A hazai nyelv és erkölcs csak a nép kunyhóiban talál menedéket. A nemzet mind mélyebbre sülyed a nemzeti létfeladás végzetes lejtőjén.

És minde miatt, mindez ellen nem hogy tenni lehetne, de még gondolkozni sem szabad; mert a gondolatszabadság az erőszakos és buta censura durva fékébe van fogva. A ki szabadon szól, azt elnémitja a börtön magánya. Sőt, hogy a nép erkölcesi is meglegyenek mételyezve és módja legyen a vér vér-ellen való uszításának, a hatalom feltalálja és betölteti a népbecsület mérgét — a lélekvásárt, az ólmos botokat, a véres korteskedést.

Ilyen és hasonló viszonyok képezték azon gátakat, melyek hazánkban e század elején a haladás utjába állottak. Ilyen viszonyok előzték meg azon férfiu jövetelét, a ki élére állott a nemzeti közéletnek, hogy felemelje az aléltságból és elvezesse az ígéret azon földére, hova a korszellem ujjával mutatott. De míg e férfiu lépteit követhetnénk, állapodjunk meg egy perczre és keressük fel a hajlékot, melyben a haza bölcsének bölcsője rengett, álljunk meg és fedetlen fővel közeledve a szent helyhez, áldjuk meg még porát is a földnek, mely nemzetünk nagy jótevőjét kebelén hordozá.

* * *

Deák Ferencz az erdő- és viránykoszorus Zalavölgy szülötte. Söjtörön Zalamegyében született 1803, october 17-én. De Söjtörön első gyermekéveit tölté csak, azontul Kehidán, öröklött családi jószágán tartózkodott és midőn birtokától megvált, Oszterhubersógoránál szeretett nyaralgatni Pusztá-Szent-Lászlón.

Deák Pápán és Nagy-Kanizsán tanult, a jogot pedig Győrben végezte. Pesten volt jurátus, itt állotta meg az ügyvédi vizsgálatot és mint teljesen »végzett« ember tért vissza megyéjébe, a hol legelőször tiszti ügyész, azután az árvaszék jegyzője, elnöke és végre mint táblabíró működött, de soha sem fizetésért és mindig a közjóért.

Deák működésének messzeterjedő hordereje és a megszábotott idő, melynek korlátai között mozoghat igénytelen megemlékezésem, nem engedheti meg, hogy Deák ifju korára áthatóbb

pillantást vessünk, bár mélyen érzem a hasznát és súlyát azon figyelemnek, melyet nagy elmék és jellemek fejlődései története követel.*)

Említettük, hogy Deák tanulmányai végeztével megyéjébe tért vissza. és ekkor lépett be Deák a tudományok iskolájából az élet és gyakorlat iskolájába — a megye házába. Mert iskola volt hajdanta a megyeház, melynek termeiben nemcsak azt tanulta meg a magyar nemes, hogyan kell a megye ügyeit intézni, hanem azt is magtanulta, hogyan kell az ország ügyeit intézni. E megyék voltak a nemzeti mult zivataros napjaiban az alkotmány igazi védbástyái. A megyék hajthatlan ellenállásán tört meg a hatalom minden erőszakos merénylete, melyet a nemzeti jog és alkotmány ellen intézett. Itt állott fel, mint egy ember, az ősi alkotmány

*) Egy pontot azonban nem hagyhatok megfigyelés nélkül. Ezzel tartozon Deák szellemének, mely maga az igazság.

Vannak, a kik azt beszélik el, hogy Deákot egy nagykanizsai tanára, Páter Mártonus tanította volna meg gondolkozni, azon tanítási modora által, hogy a tanítványokat feladataik megoldásában nem segítette, hanem egészen önmagukra hagyta, hadd törjék a fejeiket és tanuljanak meg gondolkozni. Ezen állítás valóságának hitelül hivatkoznak Deákra magára, a ki ugy nyilatkozott volna, hogy pater Martinusnak köszönheti nagy részt, ha lett valamivé; mert páter Martinus nélkül »t a l á n« sohasem tanult volna meg gondolkozni. En ezen elbeszélésben nem látok egyebet, mint Deák nagy erényei közül a szerénységet, a hálát és óvatosságot. A szerénységet, mely minden jót mások érdeméül számít, a jó tanítvány háláját és a megfontoló óvatosságot, mely jellemzően aként nyilatkozik, hogy »t a l á n« soha sem tanult volna meg gondolkozni.

Ha ezen elbeszélés a valót fejezné ki: akkor Deák iskolatársai is ép oly nagy gondolkozókká válhattak volna ugyanazon oktatás mellett, mint Deák; azonban bármily nagy legyen is az oktatás hatalma, hitem szerint, nem pater Martinus tette Deákot nagy gondolkozóvá, hanem a bőkezű természet, mely Deákot a nagy és eredeti lélek égi adományával tüntette ki. Deák természetes lényének tiszta fényköre nem szorul a legendák görögtüzére, melynek színjátékát iskolakori mondák élesztetik. Elmefensége tüznél elhalványul a regék és mondák csillogása, miként a bolygó tűz eltűnik, ha a nap ki süt az égen.

megőrzésére összezudult nemesség. Itt mennydörögtek a hatalom önkénye ellen a lelkes és gyújtó szónoklatok, melyeknek alapja az alkotmánytörténelem és tárgya a nemzeti jog levén, megannyi élő hangokként taníták meg a gyulékony ifju nemzedéket a nemzeti jog és alkotmány igazságaira. E termekben edződött a szellemek és érzelmek tüzes harcán a honfiai jellem, melyet sem megvásárolni nem tudott az aljasság, sem megrínítani nem birt a börtön meg a bakó. Innen özönlöttek a hatalom fejére a sérelmi feliratok. Ide lövelt be a korszellem verőfénye és innen sugárzottak széjjel a koreszmék a haza minden zugába. E megyetermekben intézték valójában az ország sorsát, mert a követeknek itt szabták meg azon utasítást, melylyel az ország törvényhozó tanácsába küldettek. Azért a megye háza csak oly táborokat látott a vezéreszmék szerint sorakozó pártokban, mint az ország háza; sőt minél közelebb füzte a megyebeliség kapcsa az embereket egymással a barátság, rokonság vagy a bajtársi viszony láncán: annál szorosabban tartotta össze a táborokat az eszmék és célok közössége, annál szilárdabban állották körül azon harcász zászla-ját, a kit soraikban az elme és jellem felsőbbbsége vezéri helyre állított.

Ebbe az iskolába került a fiatal és szakmájában kitünően készült Deák, oly időben, midőn eszméktől terhesen rengett a lég és a korszellem fuvalma áramlásba hozta az emberiség lefojtott lélegzetét. Mert a kényuralom lidéreznyomása sokáig félájultan tartá a népeket. Halálcsend uralkodott a kényuri bot alatt görnyedő népmilliók között; de oly téli esend, melyben mint hólepel alatt nőtt, tenyészett az emberiség szellemi vetése, mig meghozta a kikeletet és a nagy aratást a kor hatalmas szelleme, mely a népek sok százados sóhajából született.

A népnek, mely oly hosszasan huzta együtt a jószággal az igát, hogy már-már emberivoltát is elfeledé, szószólói és prófétái támadnak, a kik megtaníták arra az érzetre és tudatra, hogy ők is emberek, kiken csak ugy rajta van az isten képe, mint uraikon. A francia bölcselők kitzűzték a népek feje felett a kor-

szellem lobogóját, melyre egyenlőség, testvériség, szabadság volt írva. És e hármasság hatalom diadalutára kelt. Bevonult a népek lelkébe, bement a királyi palotákba, hogy elfoglalja a fejedelemek trónját; utat talált a törvényhozás templomaiba és megdöntött intézmények romjain hirdeté küldetése és hatalma nagyságát. A szellem, mely nem rég igénytelen néptribunok ajkain szólalt meg, nemsokára törvény-könyvekbe ment át, a törvényből az életbe és az átalakított emberekkel sarkaiból kiforgatta az ódon társadalmat, hogy egy újat emeljen helyébe az emberi jogok alapján.

Bekövetkezett a népek feltámadásának nagy, de válságterhes kora. Az új világsszellem diadalmenetet tart két világrészen. Mindenfelé oldozza a népek nyügeit. Új eszmékkel és vágyakkal kereszteli meg az ujan születlő világot, bárha sokszor nagyon véres kézzel. Az események rémessége arányban állott egy új világ születési kinjaival. De a korszellem diadalának nincs hatalom, mely útját állhatná. Hisz, az azon győzelmes erő, mely Északamerikában szétzúzta a gyarmati lánczot, népmozai-kokból egyesült államokat alkotott és trónjára emelé azt a szabadságot, melynek százados uralmát épen most ünnepli nem egy világrész, hanem az egész szabad világ. Ez a diadalmas szellem kelt át az Océánon és hozta forrongásba a vén Európát, a mely nagy kinok között született ujjá.

Az események borzalmi elrémíték a hatalmakat, kiknek trónja alatt rengett a föld. A közös veszedelem egymás segélyére riasztá a koronák urait és a ragadó Europa lábaira újból készíték közös erővel a nagy békót. Csakhogy a hatalmak »szent szövetsége« hasztalan volt azon igazi szent szövetség ellenében, melyre a népeket az eszmék és vágyak közössége füzte. A rendszerek művészete, a vaskezü reactio siri csendet csinált az újból megkötözött népek között és azon édes álomban ringatta magát, hogy most már meghalt a szabadság. Pedig csak pihe-nőre szállt a nagy munka után, és újra üdülten felébredt megint, hogy Europa népeinek jó reggelt mondjon a nagy felkeléshez.

A népek mozogni kezdenek a sir ítéletnapj esendében, életre dobbanak a szivek, feszül, pattogzik, szertehull a duzzadó izmokon a szoros, de törékeny lánca. És virrad újra a világon; mert a börtön éjele, a megvesztegetés lélekvására, az ijesztés és rémités rendszere meg a szellemöldöső censura olyan nyomás volt a népek ruganyos lelkén, melytől még csak magasabbra pattant fel a leszorított eszmék és vágyak féket tört hatalma. Európában reggel van megint. Felrázó kúrtriadásként harsan meg újra a korszellem indulója. Forrongva tör ki újból a lefojtott áram: a pyraenei félszigeten és Italiában megint magasan lengenek a szabadság zászlói. A népek egymásután emelkedtek fel az igából.

És habár a szövetkezett erőszak kicsavarta is a felkelt népek kezéből a szent lobogót; de az áramlatot megakasztani és elfojtani nem volt többé hatalom. A korszalmék hullámai átesapkodnak hazánk határain is, és szilaj folyamárként mossák a gátokat. Már-már látni lehetett az örvényt, melyben nemsokára együtt libegett a kényuri kormánybot meg a nemesi kuriák korhadt fedele. A korszellem fuvalmára rezgésbe jön a nép lelke és a nemzet szellemőrei szitogatják erősen a szellemi vihart. A nemzet költői az új világszellemtől nyernek ihletet, lelkök a szabadság jövetelét hirdeti, dalaikat a zengő zivatartól tanulják és a nagy harmoniába beleharsog a dalra, eszmére, szabadságvágyra gyuladt néplélek. A romlásnak indult magyarnak szívébe mennydörög Berzsenyink riadója. A Kisfaludyak lantján feléled újra a rég alélt nemzeti nyelv és megzendülnek újra a nemzeti érzés zengő hurjai. Kölcsey emelkedett hangon imádozik himnuszában és áldást kér sokat bünhődött népére és Vörösmarthy hős dalai emlékeztetik újból a puha nemzedéket a nagy időkre, párduczos apáira és világverő őseire. Megannyi szellemhős, a kik szinte markába szoritják az ébredő nemzetnek ősei buzogányát, hadd menjen győzelemre és ne hagyja gázolni szent örökségét, ősi alkotmányát.

És a nemzet megérté őrszellemei hívását, ébredezik, jogai

és tetteje érzetében kezd felzajlani mindjobban a kényuralom önkénykedései ellen és erőteljesen követeli jogát, szabadságát. A megyék feliratott felíratra küldenek az alkotmány sérelmek ellen. A censura, az önkényes ujonczozási rendelet, a hadi adó önkényes felemelése, a királyi biztosok erőszakoskodása megannyi támadó pontokat képeznek, melyek ellen ostroma zudul a felriadt nemzeti jogérzet. Azon megyék sorában, melyek legerélyesebben szállottak sikra az alkotmány sérelmek és kényuri erőszakoskodások ellen, ott volt a legelső között Zala megye is, és ebbe a megyébe lép ki Deák az élet és küzdelem mezejére, olyan szellemi légkörben, mely ifju, nemes lelkét eltölté az igazság sérelmén való felháborodással és a koreszmnékért lángoló szeretettel. Gazdag tanulmánynyal, mély elmével és az életkorát túlhaladó bölcs mérséklet ama fejedelmi méltóságával lépett ki a közélet küzdterére, mely neptuni hatalommal tudta kormányozni és fékezni az elemeket. Hú őre az alkotmánynak, de ép oly lelkes hive az uralkodó koreszmnéknek, már megyéjében lelke és vezére volt a korszerű haladásnak, úgy hogy ekkor még ugyan szűkebb körben, de már nagy küldetése valósításához fogott.

Ez alatt az országban nőttön nőtt a zugás a hatalom önkénykedései ellen, úgy hogy a hatalom sem zárhatta el tovább fülét az idők intő szózatától és a király országgyűlést hirdetve 1825-re, megnyitja valahára újból a nemzeti törvényhozás csarnokait, melyek 13 nehéz éven át zárva voltak a nemzeti életcélok kultusza és a nemzeti jog fejlődése elől.

A Karok és Rendek összesereglettek az ország tanácsstermébe, de nem úgy mint a kik törvénykönyvet írni jönnek, hanem mint a kik csatamezőre szállanak megvédeni az ősi alkotmányt.

Ez az a hires sérelmi országgyűlés, mely fülébe kiáltja a kényuralomnak minden bűnét és az igazság istennőjének kardjára támaszkodva követeli nemcsak az épített alkotmány sérelmek orvoslását, hanem neki dűl a munkának, hogy körülbástyazza az alkotmányt a multakhoz hasonló minden kényuralmi

megtámadások ellen«. Már fel-feltünedeznek a nagy koreszmék: a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés és feltűnik a magyar egen az a fényes csillag, a mely a nemzeti hátramaradás borús napjaiban eszméivel megvilágította a korszerű haladás töretlen ösvényeit és már első tetteivel is egyik legszilárdabb sarkkövét tévé le a nemzeti lét biztonságának és a nemzeti haladásnak. Feláll Szécsényi kimagasló alakja, kinyújtja alkotásra teremtett kezét és első »legyen«! szavára felemelkedik a nemzeti nyelv és művelődés temploma, a magyar tudományos Akademia.

Minden jel arra mutatott a derengeni kezdő egen, hogy hajnalodik és a nemzet vágyó, epedő szívében bűvös álmoképen ott pirkallik a kor, mely után buzgó imádság epedez száz ezrek ajakán«. És ekkor, a haladási mámor forró napjaiban, tör ki a párisi forradalom. A kor istennője, a szabadság diadalát üli megint és szeplőtelen lobogóját kibontja a világ szeme előtt, hogy megmutassa: ime nincsen vérfolt rajta; mert a vérfolt nem a szabadsággal jár, hanem a bünnel, melytől az istennő épen megváltani jött a világot.

Most már senki más nem félt a szabadságtól, csak a kiváltságaiért reszkető avas önzés és a kényuralom botjába kapaszkodó hatalom. A társadalom rengett a koreszmék hatalmas lökéseitől. Egyletek kelnek ki a földből, melyeket a korszellem telehintett az eszmék magvaival és valamint termékeny eső után, ugy sarjadt fel a társadalom mezején a koreszmék és reformmozgalmak dúl vetése. A megtermékenyített közszellem már csak zászlótartóra vár, a ki megmutassa a haladás célját, és a vezérre, a ki rávezesse a nemzetet a diadal utaira. És a sereg nem várt hiába. A vezér megjött nemsokára Deákban, miután a zászlótartó megérkezett Szécsényiben, a ki zászlóját kitűzi a »Hitel«-ben, hogy reá nyomban kitaruljon a »világ«, egy igazi világ eszmék- és igazságokból.

E művek roppant mozgást támasztanak, a közszellem háborog mint a tenger, melybe villámok csapkodnak. Az eszmék és elemek ily forrongása közben nyílik meg az 1830-iki ország-

gyűlés, melynek hangulatát eléggé jellemzik Nagy Pál azon szavai, melyekkel a nagyot halló kormánynak megmagyarázta, hogy »az ország rendei nem kegyelemért esedeznek, hanem azt követelik, mihez joguk van.« De a hatalom még mindig utjába áll az áramnak, mely ennek következtében csak jobban feldagad és erősebben zajlik. Szécsényi fáradhatlanul szítja egyik kezével a reformeszmék tüzet, másik kezével pedig ép oly fáradhatlanul tesz és alkot a gyakorlati téren. A pesti kaszinó példájára, mindenfelé támadnak kaszinók, hatalmas gyűhelyeitől a reformeszméknek. S mikor már látta Szécsényi, hogy a reformok iránt felébreszté a vágyakat: akkor odaállott »stádiumával« az 1832²/₆-iki országgyűlés küszöbére, hogy a reformokat pontokba szedve, logikai rendbe eléje tárja a törvényhozóknak programm gyanánt a reformmunkálathoz.

Ez azon országgyűlés, melynek emléke nemcsak azért marad mindenkorra bevésve a hazai történelem érczlapján, mert ez országgyűlésen vette kezdetét a nemzeti ujjáalkotás magasztos munkája, hanem azért is, mert ez országgyűlésen emelkedik fel legelőször azon gondviselészerű alak, kinek jelenésétől számítható a korszellem diadala törvényhozásunkban; mert fellépésével indulnak meg a jog- és alkotmányreformok; a korszellem győz, ha ő jelen van a nemzet tanácsstermében, de eredmény nélkül vesztegel, ha Deák nincs jelen.

Ezen országgyűlés termét disziti azon követi szék, melyen Deák Ferencz legelőször foglalt helyet a nemzeti törvényhozás csarnokában, és a melyet be nem tölthetett senki, hogy ha ő távol volt.

Az ország érzi, hogy a meddő eszmeharczok órája ütött és most következik a tettek kora. Legerősebb bajnokait küldék csatába a pártok: a reformerek, conservatívek és kormánypárt egyaránt. Ott vannak a seregben elül a lángelméjü Nagy Pál; ott van merengő, magasztosan mély lelkével Kölcsey és a heves demokrata Balogh, ott emeli oroszlánfejét a tüzberagadó Beöthy; az ildomos és tapasztalt Pázmándy, Ragályi és a kit előbb

kelle emlitenem, ott volt Erdély őriása, hogy itéletet mennydörögjön a kényuralom feje felett, ott volt Wesselényi Miklós. A kormánypárt részén szellem, tudomány és lovagiasság vezéri polezra emelék Zsedényi Edét. De a nagyok és kiválók száma legió, csakhogy a legiónak tulajdonkép még sincsen vezére, mind csupa tábornok és hős, diadalmas a csatatűzben, de egy sem hadvezér, a ki szervezni tudja az egyes hősök személyes diadalaiból az ország győzelmét. A legnagyobb a nagyok között hiányzott még, és csak akkor érkezett meg a bölcsök bölcsé, midőn a sereg indulásra kész volt, midőn megérett és megesküdtött a haladás zászlajára.

Most lép fel Deák és jelenése esemény, fellépése korszakot nyit, az ő küldetése a szó igazi értelmében gondviselészerü.

Zala megye egyik követe ezen országgyűlésen a közbeccsülésben és közszeretben álló Deák Antal volt, a ki azonban követi állásáról nemsokára lemondott és a visszavonulása felett sajnálkozó követtársainak azon emlékezetes szavakat mondá: »majd küldök én nektek magam helyett egy fiatal embert, ki nek kis ujjában több van, mint egész magamban.« És küldött is, elküldte Zala megye Deák Antal öcsését Deák Ferencz táblabíró, a ki helyét a követek házában 1833, május 1-én foglalta el. A természet mintha csak ünnepet rendezett volna tiszteletére oly gyönyörű tavasszal fogadta jövetelét.

Oh én hiszem, hogy van törvény, mely gondját viseli a világnak, hiszem, hogy e törvény a haladás törvénye. És midőn eljön az idő, hogy a nyugvó tömeg megmozduljon és belépjen a haladás áramába; midőn a világ nagy gondviselője — ama törvény, mely haladást parancsol, a meginduló tömeg élére odaállítja vezérnek az ő választottját: oh az ilyen embert igazán a gondviselés küldi; az ilyen emberre a gondviselés ruházza bölcseségét, kegyét és minden hatalmát; ez az ember a földre szállt gondviselés maga!

Igy lépett fel Deák. Nem közvitéz, nem is magasrangu

tiszt, hanem egyenesen a minék a gondviselés küldte, — vezér. Vezér, mert azzá avaták őt lelkének esendes, de hatalmas bölcsesége, mely bevilágít a bonyodalmak mélységébe és természetes gördülékenységgel oldja meg a közélet legszövevényesebb csomóit; az a mély és átható ítélet, mely nemcsak habozás nélkül felel az életkérdések magvát, hanem azt a homályos burkolatból azon tisztán és természetesen eléje állítja minden lelki szemnek, hogy lássa — szelleme napfényénél — és meggyőződjék mindenki arról, mi a való szent igazság; öntudatossága, mely mindig bizton tartá előtte a czélt és az utakat, melyek a czélhoz vezetnek; józan mérséklete, mely soha sem ábrándok és álomképek, hanem mindig a való életviszonyok határai közt tényleg elérhető jónak eszményképei felé tartott; erélye, mely lankadatlanul vitte előre a pályán a kitűzött czél felé és hűsége, mely elválhatlanul összeszótta lelkét a jog és igazság arany sugaraival; Méltányossága, mely nemcsak meghallgat, de számba is vesz minden igaz követelést; szerénysége, mely csak azt érezteti vele, hogy ő az eszmények és igazságok szolgálja, hiva, nem pedig hogy azok dicsőséges hajnoka és képviselője; szerénysége, mely szívesen részesíti a közkatonát azon győzelemben, mely tulajdonképen az ő vezéri érdeme; szerénysége, mely szívesen koszoruz meg érdemekért másokat, midőn maga semmi koszorut el nem fogad, mert hite szerint, ha tett valamit, akkor csak kötelességét teljesíté; lángoló szeretete az emberek és a haza iránt, melyet mindennapi imájába foglalt; szeplőtelen becsülete, melynek gyémánttüztől ámuló és kegyeletes csudálatra gyuladt a káprázó világ; szelid, jó szíve, mely magához ölelte a boldogot a boldogtalant, a kicsit a nagyot, a pogányt, a keresztényt, az egész emberiséget; önzetlensége, mely csak mások boldogításában kereste és találta boldogságát; Derüs lelke enyelgésre, adomára hajló gyöngéd kedélye, melynek melegénél oly édesen eljátszadózott a csevegő gyermek, mint a mily üdülést talált a nehéz munkák komoly munkása; ajkain a tisztán és melegen folyó szép beszéd, mely gyémántfényű keretet ad drága

gondolatairak; Az a villám, mely lombos szemöledei alul ezikkázott, mikor munkára, diadalra kellett tüzelni a csüggeteg sereget és az a tavaszi napsugár, mely lelkének tükörén át kedélye meleg tengeréből áradt ki a környezetre, hogy életre, öröme keltessen és virágot, gyümölcsöket fakaszson az élet kenyérfáján; Az a fenséges homlok, mely sugárzott, ha eszméi világítottak; melyen az atyai jóság bűvös fénye derengett, ha gyermekei, ha családja — nemzete állotta körül; de az a homlok, melynek meg volt parancsoló méltósága és igazságosan félelmes szigora, ha itélni kellett a ros és bün felett

Mind e leirhatlan egyeteme a nagy lélek és a nemes kedély csudás tulajdonainak, mely égi hármónia gyanánt zengett által lényén, ruházták fel őt ama elragadó varázs bájával és hatalmával, mely előtt első megjelenésekor hódolva és mégis emelkedve hajtott fejet a dicsők kara és boldogan, büszkén követé a vezéri páleza intését, melyet nem a tábor, hanem a gondviselés adott kezébe.

Már első felszólalásával tiszteletre ragadja a lovagias ellenfelet, és a törvényhozás első nagyságai bajtársaivá szegődnek. Szüzbeszéde után, melyet az 1832/3-iki országgyűlésen a tárgyalási sorrend ügyében tartott, a tekintélyes Pázmándy fejet hajt előtte mondván: »tisztelem Zala ifju követének szép igyekezetét« . . . . A hatalmas Nagy Pál pedig egyenesen »Zala ifju követe« mellett tör lándzsát és így ki maga is hadak vezére, Nagy Pál volt az első azon szellemhősök sorában, a kik Deák zászlója mellett vívtak esatát.

Deák ettől az időtől kezdve tanácsadója, utmutatója, oraculum volt a szabadelvü nemzetnek. Az országgyűlés nyílt mezején, a clubbok bizalmas falai között, zalai jószága magános esendében vagy történelmivé vált lakhelyén az »Angol királynő«-ben, bárhova viszik léptei, a nemzet reá függeszti szemeit és bizalmas lélekkel várja a kételyek és válságok idején, mit mond, mit tesz, mire int a »haza bölcse«.

Ajkain mindannyiszor megzendült a bölcsesség hangja, valamányszor szive hurjait küzködő néptestvérek segélykiáltásai

hozták rezgésbe; valahányszor hűbéri nyugben szorongó honfi-
társainak magasztos lelkére volt szüksége, hogy szabadság le-
gyen a földön; valahányszor a korszellem kezébe adja a szövét-
neket, hogy világítson az új világ felé. Az 183²/₆-iki ország-
gyűlésen is hatalmas szót emel az emberiség legdrágább tulaj-
donai mellett. Diadalmas bajnokát találja benne a lelkiismeret
szabadság, midőn a vallástörvény javaslata került szőnyegre; és
az elevenen sirbatasított lengyel nemzet oltalmára felkél nemes
szíve, midőn a szerencsétlen nemzet újabb feltámadási küzdel-
mekre szállott. Ő mondta amaz emberies nagy szavakat: ha a
világtörténet megistanít benünket arra, hogy »nemzetek emel-
kednek és nemzetek elenyésznek; de a világtörténet nem tanít,
hogy a végveszély örvényében elmerüléssel küzdő nemzetet,
némán és hidegen nézve, lehetőségig ne segítsük. Mert hiszen
egyes emberek is lesznek és vesznek: kötelesség mégis veszély-
ben forgó vagy inségre jutott embertársainkat tehetségünk szer-
rint a veszélyből kimenteni«.

És ha szánakozó könyörgésnél egyebet nem tehattünk is
az elnyomottakért: az ő bátor lelke adta meg e sajnós helyzet
magyarázatát azon igazságban, melynek éles nyila metsző vád-
képen repült a hatalom lelkiismerete felé; Ő mondá meg azt az
okot, hogy »századokig sújtott benünket is a kérlelhetlen balsors
vaskeze, úgy hogy most már nem tehetjük azt szerencsétlen
szomszédainkért, amit 1278-ban a hatalmas Ottokár ellen Habs-
burgi Rudolfért véghez vitt a magyar«. Ő volt bátor és erős a
népek elnyomóit azon fejedelmi szó szentségére emlékeztetni,
mely szabadságot ígért a koronáik védelmére hívott, de azután
lánczokba vert népeknek. Ő sürgeti a dicső ígélet valóstítását, ő
esdekel, hogy állittassék vissza letiport szomszédunk elnyomott
polgári szabadsága; hadd legyen egy szerencsétlen nemzet újból
boldoggá; »mert szabadság nélkül állandó tiszta boldogság nem
létezhetik«.

Ő maga is egyike a nép urainak, és felemeli kezét a nép hű-
béri köteleinek oldozására, midőn az urbéri rendezés ügyében

lelke minden hatalmával felkél szabaddá tenni a népet, mely a röghöz van kötve.

Jó lelke két kötelességet érzett: »engedmények által tüstént segíteni a jobbágyok szükségéin« jövőre pedig »felemelni a nép önrizetét az emberiség méltóságára és kifejteni a kebleikben szunnyadó hatalmas erőt: az iparkodásnak, leginkább szabadság és tulajdon által nevedkedhető varázserejét«.

A kormánynak, mely mindig csak korlátokat szeretett vonni a népszabadság köré, megmagyarázza, hogy »nem azért jönnek össze a hon atyái a nemzet tanácsstermében, hogy a hasznos szabadságot korlátozzák, hanem azért, hogy szabadságot terjesztve, védve és erősítve, polgártársaikat boldogítsák«.

»Vétkes mulasztás nem alkotni törvényt, mely a szabad és boldog polgárok számát szaporítja«. Jelentsük ki tehát törvény által az örökös megváltások szabadságát. Oh értsük meg a szegény adózó népnek reánk függesztett epedő tekintetét, midőn enyhülést és szabadságot kér; mert »csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet szabad kezek művelik; ott erős a nemzet, hol a tulajdont és függetlenséget szabad kezek védik«.

Élesen kikél azon nézet ellen, mely a népnek az örökváltás szabadságát azért nem hajlandó megadni, mert azt az ősiség nem engedheti és gúnyosan ostorozza azokat, a kik a jobbágyoknak nem hajlandók ugyan megadni a birtokszerzés capacitását, de megkivánják náluk hagyni a botbéli capacitást, hiszen — folytatja keserű gúnyval — úgy követeli az ősiség, hogy a nyolczszázados botbéli aviticitást »prout a majoribus suis acceperant« azután is úgy birják.

Igy küzd a lelkes nép- és emberbarát a szegény adózó nép emberi és polgári jogaiért. Kivánja, hogy a személy- és vagyonbátorság privilegiuma, melyet »az áldott Primae Nonus« a nemes embernek adott, kiterjesztessék hazánk egyéb lakosaira, a szegény adózó népre is. Védje törvény minden honpolgár személyét és vagyonát egyenlőkép. Ne legyen szabad törvényes kihallgatás és birói elmarasztalás nélkül a jobbágyot sem

személyében vagy vagyonában háborgatni, és legyen joga a sértett félnek, hogy sérelmének orvoslását a rendes bíróság előtt törvényes uton követelhesse. Szabad tulajdont és egyenlő jogot követelt a jobbágyok számára is, és az ő ernyedetlen szószóolásának volt köszönhető, hogy habár a többség leszavazta is a VIII-ik tvczikkelyt, de törvénybe írta a királyi válasz azon pontját, melyben »Ő Felsége kívánja, hogy alattvalóinak mindegyike, tehát a parasztok nagyszámu osztálya is, mind összesen, mind egyenkint, nemcsak földesuraik iránti viszonyaikban, de minden más részről is, minden önkény ellen védve, személyökben és vagyonukban kellő biztosságban éljen«. Méltán mondhatta Deák, hogy a magyar törvényekben nincs még ennél szebb és dicsőbb elv de méltán is áldja a magyar nép azon gondviselője emlékét, a ki személye és vagyona biztonságára oltalmazó paizst emelt a törvény szentségében.

Igy indult meg Deák a pályán, mely őt a halhatatlanság ormára emelte, nemzetét pedig az ősi állapotok fojtó ködéből a megújulás üde légkörébe vitte. A nemzetet a megújulás ösztöne és vágya lángfolyamként ragadta előre a haladás utain. A törekvés láza arányban állott a hátramaradás mélységeivel. A nemzeti nyelv törvényes nyelvvé emelése; az egyházi tized; a jobbágytelkeken lakó nemesség adóra kötelezése; a nemesség kötelezése az orsszággyűlés költségeinek viselésére; az ősiség, a hitbizományok eltörlése; hiteltörvény; Erdély uniója és a részek ügye eláraszták munkával az országgyűlést, mely annyi meddő eszmeharczok és sérelmi kiáltozások után a cselekvés szenvedélyétől égett. De míg a nemzet értelmes és hazafias tömege rohant a haladás útján, a főnemesség aggódva ragaszkodott kiváltságaihoz és azon veszély félelmében, hogy a szabadság kiveszi kezeikből a kiváltságos uraságot, a főnemesség a kormány oldalán állott és a kormány fizetett béreseivel együtt elene szegült a haladók törekvéseinek. Legerősebben nyilatkozott a főrendek ellenállása a föld felszabeditása és a hűbéri kötelékek megszüntetése ellen; úgy, hogy a főrendek huzavonása és

akadékosága miatt az országgyűlési munkálatok menete is hol szerfelett lassu volt, hol pedig egészen elakadt. A szabadelvű párt el volt telve méltatlankodással a haladás útjában álló főrendek ellen és Nagy Pál kemény szavakban adott hangot a közfelháborodásnak: Hallatlan a főrendek eljárása — hetek alatt teszünk annyit, mennyit egy nap alatt kellene végeznünk. Mit ezífrázzák a dolgot a főrendek! Miért nem mondják ki egyenesen, a mit üzenetökből úgy is kézzel foghatni: hogy az uri széket, s ott a földesuri despoticus hatalmat mindenekre nézve a régi lábön kívánják fentartani. És még a királyi felség akaratára mernek hivatkozni. Hiszen Ő Felsége a jobbágyoknak jó akar. Ez méltatlan eljárás. Arra akarják-e a nemzetet kényszeríteni, hogy ezen, sikerre miattok nem mehető diétának eloszlatásáért minden megye repraesentáljon? Hogy munkálkodásinkat király és nemzet egyiránt megunja? Azt akarják-e, hogy mindenben a nekik kedvező régi zavar maradjon fenn, s hogy még az igazságszolgáltatás hiányait se orvosolhassuk e diétán? Én ezt valóban elhiszem. Jól esik nekik a lassu perlekedés; mert birtokában vannak az elszegényedett nemesség jogainak. A mi rosz van institutióinkban, birói, igazgatási rendszerünkben: mindenből hasznot vonnak; s azért minden javításnak ellene szegzik magokat. Ha a szegény népnek anyagi engedélyt akarunk adni: a földesuri tulajdon sérthetlenségét emlegetik, s még abból is regálét akarnak csinálni, a mi sohasem volt az, mint a bolti jog. Ha morális concessiókat javaslunk: felkiáltanak, hogy ez revolútióra vezet; s a dolog vége csak az: maradjon a régi rosz! Ő Felsége segíteni akar a nép bajain; mi segíteni, javítani akarunk: s mind ez hasztalan szándék, hasztalan igyekezet. A főrendek útját állják minden javításnak!

Szándékosan idéztem Nagy Pál szavait, mert e hatalmas történelmi hangok éles vonásokat nyújtanak a kor rajzához és mig egyrészt megvilágítják a haladás akadályait, másrészt feltűntetik a javításra és korszerű haladásra törekvő szabadelvű nemzet heves küzdelmeit, háborgó méltatlankodását a haladás

gátolói ellen. Es valóban mintha századok vonultak volna el e harcok óta felettünk, oly másképp nézett ki akkorában főuraink körében a világ. Ha keblünk emelkedve szemléli napjainkban, miként állanak nemzetünk lelkes főurai ma egy sorban a nemzeti haladás buzgó képviselőivel; midőn áldó érzettel adózik lelkünk a nemzet ama nagylelkű főurainak, a kik hozzájuk méltó szivnemességgel osztják meg ma szabadságaikat, jogaikat, a polgártársaikká emelt néppel; ha látjuk a haza zivataros napjaiban főuraink sarjait vért és életet áldozni e honért és porba omlott homlokkal vértanúivá magasodni a népszabadságnak: akkor a közel mult idők sötétségében nem ismerünk rá a dicső utódok gyarló elődeire és a nemzetükről megfejtkezett apák büneiért csak a nemes fiak honfiúi hűsége és véradója az engesztelő áldozat.

Avagy hihetjük-e ma, hogy volt idő és hogy csak 40 év mult el azon idő óta, a midőn még főnemességünk nagy része nem irtózott »a nemzeti függetlenséget is áruba adni hübéri jogainak és kiváltságainak megtartásáért s a demokráta irányu reform meghusításáért?!« Nem én mondom, hanem a történelem kérelhetlen hangja beszéli el, hogy 1835-ben, midőn Ferdinánd király trónra lépett, a főrendiek többsége makacsul ellene szegült a rendek azon jog- és alkotmányszerű követelésének, hogy ne az osztrák császár czimén nevezze magát a magyar király I-ső Ferdinándnak, hanem mert e néven mint magyar király ötödik, azért V-ik Ferdinándnak. Ha beleegyezett volna a nemzet, hogy Ferdinánd mint magyar király is az osztrák császár czimén nevezze magát, a különben is kényuralomra törekvő kormány nem késett volna azon ráfogással, hogy a nemzet törvényhozásában önmaga lemondott az ország függetlenségéről, beleolvadt önként az új osztrák császárságba, Ausztriának tartományává lett és állami önállósága többé nincs.

A mily törhetlen kitartással küzdöttek a szabadelvű rendek a nemzeti és állami lét e veszedelme ellen, ép oly vasfejűséggel állottak a főrendiek a honárulás gyászos mezején és a

kormány megszégyenítő kegyéért és kiváltságaikért való önző remegésben képesek voltak tizenhétszer visszavetni a rendek megezáfolthatlan erejü tüzenetét.

Nem csuda, ha a törvényhozásban és egész hazaszerte a hü és szabadelvü hazafiak lelkét az elkeseredés mérge emészté és a kedélyek méltatlankodása kormány és főrendek ellen mind zajlóbb hullámokban tört ki. A tüzet, mely a nemzet kebelében égett, még csak élesztette a legközelebb bekövetkezett események szele.

A kormány ijedezve nézi a nemzet haladási törekvéseit. A korszellem által cselekvésre ébresztett nemzet elavult intézményeit az idő szükségeihez képest kívánta javítani. Jogai és szabadsága élvezetében testvérileg osztozkodni óhajtott a kiváltságos osztály az alkotmány sánczain kívül álló néppel. A nemzet haladni kívánt a korral és életszükségnek érzé a felebaráti szeretet törvényeinek tiszteletét. A néptestvériség, a jogegyenlőség és a közszabadság nem csillogó jelszavak voltak a nemzet emberies lelke előtt, hanem szent törvényei a nemzeti emelkedésnek és boldogulásnak. Törvények, melyektől jövő nagyságot, népboldogságot várt, remélt a nemzet; de törvények, melyek fenségétől a kényuraságát féltő hatalom remegett, melyeket erőszaka minden eszközeivel üldözött amaz önámitó hiedelemben, hogy kényuri fogásaival megállíthatja az idők kerekét és az emberi gőg megbirkózzhatik az események folyását intéző isten kezével!

Megnyilott újból a kényuralom arsenálja, melynek dús készletéből előszedegette a kormány az elnyomás, a lélekvásárlás, a megfélemlítés aljas fegyvereit. A szabad szó üzött vaddá lesz megint, melyre vadászatot tart a hatalom csatlóshada; Börtön fenyegeti a hontiui hűséget és a haladás bajnokait; És a kormánynak, melynek üres az erszénye, ha nemzeti czélok kérnek áldozatot, dus kínesei vannak a nemzeti erkölcs megrontására: csengő aranynyal vásárol béreseket a megvesztegetés jellemvásárain. Fizetett kortesekkel izgatja fel a nemzet bajnokai ellen az elszegényedett és miveletlen kurta nemessé-

get; az igazságot és haladást ólmos botokkal vereti föbe és nem irtózik testvérre uszítani a testvért.

A haladás egyik leghivebb bajnokát és a főrendek közt lelkes vezérét Wesselényi Miklós bárót nota-perbe fogatja azon beszédéért, melyet Szathmár megye közgyűlésén a jobbágyok örökváltsága mellett mondott; Vád alá helyezi Bars követét Balogh Jánost, a ki Wesselényi védelmére tartott beszédében, magáévá tette Wesselényi beperelt szavait. A hűtlenségi perek és elfogatások egymást érték. Az országgyűlési ifjuság vezérégyéniségei, ezek közt Lovassy László, később Kossuth Lajos a Törvényhatósági tudósítások szerkesztéséért országháborítás és felségsértés ezimén elfogattak, törvény és igazság ellenére börtönbe vettek; minek következtében a nemzet felháborodása nőttön nőtt és fokozódott még a kormány azon makacs magatartása folytán, melylyel minden nemzeti törekvésnek útját állotta. Legélesebben nyilvánult a kormány ellenállása és a rendek elkeseredett hangulata a Ludoviceum ügyében meg az iparos szakoktatás kérdéseiben. A közmivelődés ügye azon időkben szomorú lábon állott, nevezetesen hiányzottak szakiskolák, melyek iparosokat neveltek volna, és a rendek mélyen áthatva az iparos oktatás szükségétől, egy törvényjavaslatot dolgoztak ki, mely szerint az ország nagyobb városaiban iparvagy reáliskolák állittassanak fel, Budapesten pedig egy az egész technikai mivelődést felölelő műegyetem; megajánlották e célra a szükséges költségeket és elkészíték az intézetek tervét és alapszabályait (1836-ban).

De a kormány e törvényjavaslatot is visszavetette és ezáltal megakadályozta a nemzetet mivelődési és boldogulási törekvéseiben. Mély fájdalom nyilalt át a jövőjéért küzdő nemzet szívében és a méltatlankodás hangos zúgolódásokban tört ki az országgyűlésen.

Bezerédy megfenyegeti a kormányt, hogy vigyázzon tetteire! és felhívja nemzetét, hogy ha a kormány megtagadja ugy erkölesi, mint anyagi fejlődésünk eszközeit, ám »keressen a

nemzet önmagában segedelmet ; mert nekünk magunknak is van erőnk és tehetségünk. van jogunk munkálkodni hazánk boldogításán. Azt kiáltom tehát önöknek, azt kiáltom az egész nemzetnek : hazafiak, testületek, egyesüljünk, hogy lefizethessük hazánknak legszentebb adósságunkat, hogy végrehajthassuk a legfelségesebb, legszentebb, isteni feladatot: hogy a népet nevelhessük !

Maga a mértéktartás nagy mestere Deák sem fojthatá el keble felháborodását. Metsző gunynyal szavaz halát a kormánynak azért, hogy leemeli arczáról az álcát és tisztán kimutatja ezen új tényével is, hogy hazánk javának ellensége. E kiábrándulás, »a kormány meztelen politikája jobban kifejti — mondá — a nemzeti ellenzéki erőt, mint minden ösztönművészeti intézetek. Mi semmi egyebet nem akarunk, mint törvényt alkotni, mely a népet erkölcsileg s anyagilag kifejthesse. És a kormány közbelép, hogy minket ebben megakadályozzon ! hogy a nemzetet haladásában elnyomja. Szerencsétlen egy politika ! Csalfa és nyomorult egy számítás ! Arra szavazok, hogy a feliratot ismételjük ; de azt tanácslom a nemzetnek, hogy csak önmagában bizzék «.

Arany tanács, mely 1836-ban hangzott fel Deák ajkain, de mely minden időkre szóló szent intelem. Az országgyűlés végéhez ért és az elkeseredés határt nem ismert. Beöthy Ödön apostoli emelkedettséggel mondá el bucsubeszédét és zárszavaiban fájdalom- és buzgalomtól szentelt hangon figyelmezteté a rendeket, hogy »épen holnap, midőn ezen országgyűlésen utóljára gyülekezünk össze, épen holnap áll a napi evangéliomban : Elmegyek ahoz, a ki engem küldött ; és ti menjetek, hirdessétek az isten igéjét napkelettől napnyugotig ! Menjünk tehát mi is hirdetni az igét ama keserű érzelmekkel, melyeket keblünkben viszünk magunkkal «.

És ők elmentek, a nemzet apostolai, hirdetni széles e hazában a haladás és szabadság szent igéit és a nemzet követé hívásuk szózatát. A nemzet megtanulta honatyái vitáiból a közélet

szükségeit, szivta eszméikből a korszellem megifjító levegőjét, el-
telt a reformok után lángoló vágygyal és az elnyomatás sötét
éjében már derengeni kezdett a virradás.

A bezárult országgyűlésnek csak egy nagy alkotása van, a
budapesti lánczhid, mely összeköti az ország két felét, de
nemcsak két partot köt össze, hanem két korszakot is, a kivált-
ságok korszakát a jogegyenlőség korszakával. Az a nemes, ki
csak vámfizetés mellett léphetett fel ama hatalmas oszlopok
által emelt ivekre, e hidon ment át a nem adózás korszakából
azon korszakba, a hol minden honpolgár egyenlő részese a pol-
gári jogoknak, de egyenlően is viseli a közterheket. Az uralkodó
korszellem e hidon át tartotta legfényesebb diadalmenetét és be-
vonulását legujabbkori jogéletünkbe.

A legnagyobb magyarnak nevezte el a nemzet hálás köz-
itélete ama nagy fiát, ki nemzetünk haladásának és dicsőségének
e felséges diadaliveket emelő, legyen a dicső emléke áldva, meg-
szentelve!

Az 1832-es országgyűlés egyedüli messzeható alkotása
tehát a budapesti lánczhid emelésére irányult törvény volt; de
ezenfelül azon országgyűlés csak ama keserü gyümölcsökben
hozott dus aratást, melyek a kormány és pártja által elhintett
viszály magvaiból keltek ki a méltatlankodó nemzet szívében.
És a kormány nem állott meg, hanem tovább sülyedt a vesze-
delmes lejtőn. Nem volt elég a börtön, a megvesztegetés és a nem-
zeti vérengzésre nevelt korteskedés, hanem hogy meghasonlást
és életemésztő szertevonást támaszszon a haza békés népei kö-
zött, reá tette hünös kezét a szent korona oltalma alatt élő néptest-
vérek nyugalmára, hogy széttépje a testvéri érzet ama szálait, me-
lyekkel történelmi századok életközössége fűzte össze a haza népeit.

A kormány nem átallotta a magyar nemzet ellen szítani a
szláv mozgalmat és ez által olyan tüzet gyújtott meg e hazában,
melyet végkép eloltani nemcsak mai napig sem akadt hatalom,
de sőt az idők folyamában oly végzetes bajjá fajult, a mely ma-
gának a monarchiának életgyökerein rágódik és megdöntéssel

fenyegeti magát a törzset. A hazában szerteszéjjel duló párt-harcok zajlásai közben, a kigyújtott nemzetiségi viszály továbbharapózó tüzvésze kíséretében nyílt meg 1839, Junius 6-án az 1839/40 iki országgyűlés, melyre tömör csatarendekben jelentek meg az ország Karai és Rendei. A haladók szabadelvű seregének élén ott áll a böles vezér, Deák Ferencz klasszikus alakja. Tekintélye és hatalma oly általános már, hogy az események folyása vezéri intésétől nyer irányt és magok az ellenpárt vezetői is úgy nyilatkoztak, hogy azon kérdésre: mire fog vezetni ezen országgyűlés? csak Deák adhat feleletet. Már oly hatalom, a ki történelmet intéz és jövőt szab. Ott vannak táborkarában az ismert bajnokok közül: Klauzál, Pázmándy, Palóczy, Beóthy és az új nemzedék hősei sorából: Szentkirályi, Pulszky, körülötte sorakoznak Szentiványi, Fráter, Zarka, Luka és mások.

A főrendi ellenzék élén felemelkedik gróf Batthyányi Lajos. Monumentális fején a jellemifenség méltósága trónol és sugárzó homloka színté várja a vértanui koszorút.

A conservatív főrendeknek is támadt vezére a lángelméjű Dessewffy Aurél gróf személyében.

A kormány bizalmas férfja Mednyánszky Alajos báró magyar kamarai alelnök volt.

Ily férfiak vezetése mellett sorakoztak a csapatok.

És az országgyűlést maga a királyi Felség V-ik Ferdinánd személyesen nyitá meg. A korona előadása három oly indítványt tartalmazott, melyek ellen a nemzetnek kifogása nem volt: ujonczállításra, katonaeállítás — és Dunaszabályozásra vonatkoztak az indítványok. A Dunaszabályozását, mely folyamárjai 1838-ban is annyi pusztítást okoztak, a nemzet maga is égető szükségnek tartotta; de mély sérelmek sebeiben szenvedett, a kényuri hatalom által vérig bántva. A nemzet hű fia a szabad szóért törvénytelen börtönben sinlődtek. Királyi biztosok erőszaka gázolta az önkormányzat jogát. Tapodva volt jog és alkotmány. Veszélyben forgott maga a törvényhozói szabadszólás és függetlenség. És ily viszonyok között a szabadelvű

ellenzék nem vehette figyelembe a királyi előadást, mindaddig, míg a hatalom nem orvosolta előbb a nemzeti jogon és alkotmányon ejtett sérelmeket. Mi ezéلبől is fogtak volna a törvényhozás munkájához, ha szabadon szólni nem lehetett, ha a szabad szóért veszélyben forgott a személybiztonság; mi végre alkottak volna törvényt, ha a fennálló törvényeket is lábbal tapodja a hatalom önkénye?

Deák a vezér ünnepélyesen kijelenté, hogy bármennyire is vérezzék keble a történeteken; bármennyire is égesse keblét a fájdalom azon tény miatt, hogy honfitársait és barátait a börtön emészti; de kötelességének érzi, keble fájdalmát a közérdeknek, a haza boldogságának feláldoznia, s biztosítást szereznie küldősi s a haza számára a képviselő függetlensége iránt. A baráti érzelem feláldozásával is kinyilatkoztatja tehát, hogy míg e nemzeti sérelem orvosolva nem lesz, addig az ellenzék semmi más tárgyba nem avatkozhatik. A haza iránti szent kötelesség hatalmas szava előtt el kellett némulni a részvét, a barátság és szeretet meleg érzelmeinek. Egyes polgárok sorsának enyhítésére oda nem adhatták a nemzet jusait — mondá Deák követi jelentésében; S a polgári szabadság sérelmeit elhallgatni véteknak tartották még akkor is, midőn annak fentartásához a reménynek utolsó szikrája is elenyészett; mert úgy vélekedének, hogy a mit a hatalom ront meg, az ismét feléledhet; de a mit a nemzet könnyelműsége önként odavet, vagy gyávasága elhanyagol, azt visszaszerezni ritkán lehet. A nemzet sérelmeinek panaszlása helyett kegyelemért esdekelní a hatalom előtt annyi lett volna, mint a történeteket tetteleg helyeselve, vétek bélyegét nyomni a szenvedőkre, s a nemzeti jogok árán szerezni nekik szabadulást. A nemzet jogai nem ilyen áron, de semmi áron sem eladóok.

Igy szólott a hatalom szemébe a szabadelvű nemzet böles vezére és szavaiból már füleinkbe csendülnek azon alaphangok, melyekhez lelke mint a nemzeti üdvösség örök hitágazataihoz, minden körülmények között törhetlenül hű maradt és a nemze-

tet végre is győzelemre vezette. Már akkor óva int azon igazságra, hogy a mit a hatalom erőszakkal elvesz, az visszaszerzhető az idők folytán; elveszve csak az van, a mit a nemzet önmagától felad. Már akkor tanítja nemzetét azon nemzeti imára, hogy a hazáért mindent áldozhatunk, de a hazát koezkrátatnunk semmiért nem szabad.

De a főrendek, mint mindig, most is utjába állottak a jog és alkotmány hű öreinek. Arra számítottak, hogy esökönös ellenállásukkal kifárasztják, ellankasztják a nemzet önvédelmi erejét. Hasztalan esdeklett hozzájuk nemes lelkével gróf Batthyányi Lajos. Hasztalan kérte a főrendeket neveik becsületére, hogy ne speculáljanak a törvényhozás azon részének elbágyadására, a mely már két országgyűlésen keresztül tartóztatja vissza a nemzetet a diplomatikai öngyilkosságtól. Ne hívják fejekre a főrendek a mostani nemzedék gyalázatát és a jövő kor átkát.

A főrendek amnestiát kérettek volna a nemzettel akkor, midőn a nemzet volt a vérig sértett fél és midőn a kegyelemkérés egyértelmű lett volna a nemzet pulya meghunyászkodásával, a hatalom jogtapadó merényleteinek felbátorításával és a nemzeti szabadság eljátszásával.

A nemzet hű fiai tehát nem borulhattak porba kegyelemért a kényuri hatalom előtt, hanem emelt fővel követelték a törvényszegőtől a sértett jog és alkotmány szentségét. Ugy hogy : végre a király megígérte a szólásszabadság tiszteletben tartását és a bírói hatalom függetlenségének megóvását. April. 29-én pedig elrendelte a király, hogy »mind azon személyek, kik politikai okok miatt perbe fogattak és elítéltek, teljes szabadságba helyeztessenek, a még folyamatban levő perek pedig megszünjenek«.

És így a nemzet végre is diadalt aratott az erőszak felett, a nemzet jogait a királyi szó szentsége biztosítja újból; a börtönök lakatai lehullottak és szabadokká lettek megint a nemzet hű fiai. Az első Május nemcsak a feltámadt természet győzelmi

ünnepe volt, hanem örömnep és diadalünnep széles e hazában. Azok sorában, kik a hazának ily ünnepnapot szereztek legelőül állott a haza bölcse, Deák. És ez nem volt az egyedüli ünnepnap, melyet nemzetének a haza bölcse szerzett.

A küzdelmeiből felegyenesedett nemzet most már szabadon, bátran, könnyebbült lélekkel láthatott a haladás munkájához. Megindulnak újból az urbéri munkálatok. A váltó- és hitel-törvények; a kereskedés és gyárak, a közkereseti és részvénytársaságokról intézkedő törvények megnyiták nemcsak a jog-egyenlőség felséges korát, hanem reá terelék a nemzetet az anyagi haladás és boldogulás ösvényeire. Élénk eszmecserék érlelék a vallás és vegyes házasságok szabadságát tartalmazó kérdéseket; a polgárjogok kiterjesztettek a zsidókra is, a menyire a rendek azt a kormány megnyirbálásai mellett teheték; méltányosabb képviselést követeltek a városok a törvényhozában. A nemzeti nyelv elfoglalja jogos uralmát. Magyar hang zeng a nemzet ajkairól a törvényhozás templomában. Magyar hangon szól királyához, ha üdvözli, vagy ha felir a nemzet. És a magyar nyelv uralma kiterjed a kormányzat és közélet több ágára. Erélyesen buzgólkodtak a rendek a népnevelés ügyében, melyet a kormány szivósan mellőzött; országos választmányiak jutott feladatául büntető törvénykönyvet dolgozni ki, mely munkálat a magyar név becsületére való módon készült el.

Ezen országgyűlés, mely a közelkeseredés érzelmei között nyílt meg, és melyet reménytelen kezdete már-már terméketlenségre látszott kárhóztatni, végre mégis dús aratást hozott a nemzetnek az engesztelődés szellemében, a sérelmek orvoslásában, az alkotott törvényekben és a jövő számára gazdagon elhintett magvakban.

És aratásáért a nemzet főkép azon magvető emlékét áldhatja, a ki két kézzel dolgozott nemzete boldogságán. Deák nélkül ezen országgyűlés, melynek rendei már-már elernyedtek a kormány és a főrdendek makacs ellenállásán, alig hozott volna a nemzetnek oly eredményeket, a minőket az tényleg hozott. E feltevé-

sünkben igazolnak azon idők, midőn Deák széke a törvényhozá-
ban üres maradt. Akkor az országgyűlés kezei is üresek marad-
tak a nemzet nem kapott tőle sok hozományt.

Annál nagyszerűbb készülődéseket tesz a nemzet a jövő
országgyűlésre. A munka heve és a reformmozgalmak áramlata
átcsap a közélet minden terére. A megyegyűléseken élénk dolog
foly. A nemzeti haladás programján dolgoznak. Létrejön a
szathmári 12 pont, melyeket követutasításaikba foglalnak a me-
gyék. Új erők vegyülnek a jövő munkájába. Az irodalom hatal-
mas lökést ad a haladásnak. És főképp az időszaki sajtó erein
árad az eszmék folyama a hazában szerteszét. Lángszellemek
ragadják meg a szövétneket és lelkeik villáma csapkod bele az
elemek zajgó hullámvászába. Kiáll a reformharcok mezejére a
»Pesti Hirlapban« Kossuth, ki ellen Szécsényi a »Kelet Népe-
vel« száll sikra és a kigyulalt harcok tüzebe belép Desewffy
Aurél, hogy éles szellemével megoldja a küzdelem csomóját
és bíróként mondjon ítéletet a viaskodó óriások között.

E hadakozások közben, a nemzeti hajlékok körül felütő
ólálkodó fejét a panszlavizmus réme és az orosz propaganda sö-
tét keze erősen hintegető a néptestvérek csendes tüzhelyei körül
a vihar magvát.

És így belopózott az a tengeri kigyó hazánk földre is,
a mely időről-időre felemeli szörnyeteg testét az események ten-
geréből és elnyeléssel ijesztgeti az európai népek nyugalmát és
boldogságát.

Szécsényi akadémiai beszéde olajat önt a tüzre; de feltámad
a graefenbergi »politikai halott« óvó szózata, hogy hirdesse a
nemzetiségek között a méltányosságot és tanácsolja az alkot-
mányosságot, mely összeforaszsa a monarchia népeit az absolu-
tismus és panszlavizmus erőszakossága ellen.

És míg így hullámvált a nemzeti élet az idők mozgalmas
folyamában, elérkezett az 1843-iki év tavasza, midőn a király
Május 14-ére Pozsonyba országgyűlést hirdetett. És most mint-
egy jeladásra, országszerte megindulnak a követválasztási tusák.

Az elveikért mindenre kész pártok úgy fegyverkeztek és mentek a választó gyűlésekre, mintha tűzbe mentek volna. Rábeszélés, megvásárlás, etetés, itatás előzték meg a választási napokat. A választásokra meg töltött pisztolyokkal, fokosokkal, ólmos botokkal sereglett a kortesvezérei által feltüzelt nép. És volt elég hely, a hol vérfolt hullott a követi megbízó levélre.

Volt ez időben egy embere az országnak, a ki míg a nemzet óriásai verekedtek, csendes nyugalommal figyelt az idők ujjára. Nem vegyült a napok harczaiba; de úgy állott a hullámok között, mint a világító torony a háborgó tengerben. A nemzet reá függeszté tekintetét, az ő bölcseségétől várta a révhez jutást, haza szeretete és igazságossága úgy tündöklött, mint a nap az egen; jelleme törhetlen szilárdságába veté meg a nemzet bizalma horgonyát, őt tekinté a nemzet pártatlanul azon vezérének, a ki biztos győzelemre vezet, de a ki nélkül nincs, nem lehet győzelem. Ez az ember — jól tudjuk — Deák Ferencz volt.

És mert ő vele győzhetett vagy bukott a haladás ügye, a haladás gátolói, a kormány- és a conservatívpart tulbuzgó hivei módot kerestek, hogy megbuktassák Deákot és vele a haladás ügyét. És erre megjött az alkalom.

A szabadelvű haladópart a következő országgyűlés egyik sarkalatos programmpontjául tűzte ki, hogy a nemességre is kiterjesztessék a megyei közigazgatás költségeinek vagyis a házi adónak viselése. És Deák Zalában előre kijelentette, hogy csak azon feltétel mellett fogadhatná el a reáruházandó követi küldetést, ha a megye utasításába teszi a nemesi adózást is. Ezen feltételt archimedesi pont gyanánt ragadták meg az ellenpártiak és felbérelt kortesükkal, Forintossal fellármáztatták a kurta nemességet, hogy az »ősi nemesi szabadság« veszedelemben forog, Deákot kikiabálták hazaárulónak és a nemzet ellenségének, mert adót akar vetni a szabad nemességre és azt paraszttá akarja tenni. Forintos kiadta az ősi jelszót, hogy »nem adózunk«! és becsődítve a felizgatott bocskoros nemesi hadat a megye szék helyére, erőszakkal kivitte a megyei értelmiség egyhangu ellen-

zési daczára, hogy a követi utasításba a nemesek nemadózása tétessék bele.

A nemzet országos csapásnak tekinté e szomorú esetet; Zala értelmes és hazafias közönsége pedig égett a szégyen- és gyalázattól. Deák fájó szívvel vonult vissza sógora birtokára; de hífi barátai Csányi és Horváth összeállottak, hogy diadalra juttassák a haladás ügyét és elégtételt szerezzenek megbántott barátjuknak, s habár Deák kérve-kérte őket, hogy ne izgassanak, hanem inkább csendesítsék a kedélyek forrongását, barátai olyan fegyverekhez nyultak, mint a milyenek ellen küzdeniök kellett, habár Deáknak megígérték, hogy ők csak az ügyért és csak nemes fegyverekkel fognak küzdeni. Megkezdték ők is a korteskedést, az itatást, étetést, a fizetést, kitzútték Deák nevével a korteszászlót, mely alatt az ellenpárttal véres összecsapások is fordultak elő.

Deák ezt megtudta, de csak a követválasztás előtt néhány nappal. Azonnal irt a megye alispánjának és határozottan kijelentette, hogy a vérrel fertőzött mandatumot el nem fogadhatja semmi szín alatt, még akkor sem, ha az adózás elve adatnék utasításba. Felkérte az alispánt, hogy a követválasztáskor, ha neve szóba jönne, jelentse ki ezen elhatározását, melytől el nem állhat.

Ez mind hasztalan volt. Az adó utasításba ment és Deákot magválasztották követnek. Azonban Deák elhatározásához hajthatlanul hű maradt. A követséget nem fogadá el. Barátai és hívei erőszakoskodtak, mindennemű szemrehányásokkal és bántalmakkal igyekeztek őt a követi megbízás elfogadására bizni, őt önfeleltségükben és indulatosságukban Isten ellen vétőnek, a haza iránt hűtlennek, Zalamegye ellen hálátlannak nevezték, majd gyávasággal és hiúsággal vádolták, s bárha e keserű kifakadások órákon át hullottak fejére a megyegyűlés termében, ő ingatlan maradt, mint a kőszál és >zuzott kebellet, feldult kedélylyel < türte-szenvedte a méltatlan bántalmakat és szitkozódó barátai jéghidegségét. Kijelenté, hogy a vérfertőzött megbízó levelet el nem fogadhatja. Tiltja ezt lelkiismerete. Az ország-

gyűlésen nem merne szólani a korteskedés üzelmei ellen, mert maga is a korteskedésnek, a lélekvásárnak és vérengzésnek köszönhetné követi állását. Jól tudja, hogy őt sokan nem fogják megérteni és vérző szívvvel látja barátai hideg megvetését; de kijelenti, hogy neki nincs kétféle mértéke az igazságra: és a törvényteleniséget, melyet ellenfeleiben kárhoztat, maga hasznára igénybe nem veheti. Figyelmezteté a megyét, hogy tegyen eleget alkotmányos kötelességének és gondoskodjék köveiről.

Csakhogy nem akadt ember, a ki Deák helyét elfoglalni kész lett volna és helye üresen, betöltetlenül maradt a törvényhozásban. A nemzet vezére nem volt jelen az országgyűlésen és a törvényhozás munkája nem hozta meg a kívánt gyümölcsöket. De a nemzet nem mondhatá, hogy a haza bölcsétől most semmit nem kapott, kapott egy nagy leczkét, egy szent tanítást, hogy tisztelje a törvényt, irtózzék az elfajulástól és imádja a becsületet. Deák példájával megrázta a nemzet lelkét, mely a korteskedés fajtalanságaihoz mind veszedelmesebben hozzászokott, és midőn a hántalmak özönében ott állott rendületlenül, szívében a törvény szentségével, homlokán a lélekerő glóriájával: e törhetlen alak fenségében oszlopa emelkedik elénk a polgári jellemtisztságnak és jellemerőnek, melyre mig a világ áll, csudálva néz és tőle magasztos példát tanulhat minden kor és minden föld népe.

E példával Deák nagy jót tett nemzetének, mert a kornak, mely a haladás lázában nem egyszer átlépett a törvény és erkölcs korlátain és szent czélokért olykor bűnös fegyverekhez is nyult, az erkölcsi példa fenségére csak oly szüksége volt, mint a haladásra, mert az igazi haladás csak tiszta utakon jár. És Deák hatalmas példája nem volt egyéb, mint ujmutatás arra a tiszta és egyenes utra, melyen az igazság jár szent czélok felé.

Deák nem foglalt helyet a nemzet tanácsstermében; de azért a haza bölcséhez eljárta tanácsért, oktatásért a nemzet; a nemzet legnagyobb alakjai is hozzáfolyamodtak nagy kérdésekben ajkairól hallani a bölcsesség szavát. Ő nem törvényhozó, de ha szót emel valami dologban, szava törvény a nemzet előtt, mely-

nek sokszor nagyobb kegyelettel hódol, mint az írott törvénynek. A megyei gyűléseken, a társadalmi tér forumain, hajléka idylli csendben emelkedik fel nemzete javáért megszólaló hangja és így lesz a magyar társadalom törvényhozójává a haza bölcse.

És innen számítom én Deák államférfiui életében a második időszakot.

* * *

Van valami gondviselészerű azon tényben, hogy midőn a nemzet óriásai viadalra szállnak egymással; midőn az idők egén ott lebegett az a válság, hogy a küzdő óriásokat vagy az ingadozó közvélemény csapása teríti le a küzdőtéren, vagy az események vihara örvénybe sodorja; van, kell lenni gondviselésnek abban az intézkedésben, hogy midőn a nemzet előharczosait lefegyverzi a végzet karja: a magára szakadt, a fegyvertelenül álló nemzetnek legyen hova fordítani csüggeteg tekintetét; legyen egy alak, melynek szilárdságán újra felemelkedik önereje bizalmának és ügye szentségének magaslatára; legyen egy zászló, mely alá párt nélkül seregелjen az irányvesztett nemzet, és legyen egy mentőszellem, a ki a pályán soha nem bukott el, kihez csak a diadal dicsősége és a hit forrósága fűzze a nemzetet. Egy ember, a ki fenségével felülemelkedjék a napok elkoptató harezán, és ereje épségében hatalommal birjon földreterült nemzetét felemelni a porból és reállítani megint az élet utaira; egy enyhe kéz, mely hegeszteni tudja az ütött sebeket és fátyollal borítsa be a multak gyászait; mester, a ki dülöngő birodalmak alá sarkköveket rakjon és megmentse az összeomlástól és egy magvető, a ki a népjogok vetésében dús aratást biztosítson balsorstörött és hitevesztett népmillióknak, — ez a férfiú nemzetének, a trónnak és a monarchiának oly szükséges volt, mint a gondviselés.

Deák nem ment a nemzet tanácstermébe; de elment ő hozzá tanácskozni, törvényt kérni a nemzet. Az 184^{3/4}-iki országgyűlés rendei nem is szólottak a királyi felséghez addig, míg a haza bölcse meg nem mondta: mit szóljon és hogyan

szóljon a nemzet. Batthyányi, Eötvös, Klauzál, Wenckheim és Bónis felkeresték kehidai magányában Deákot, és az országgyűlés ugyan Pozsonyban ült, de Kehidán, Deák vezetése alatt szerkesztették meg a királyi leiratra a válaszfeliratot és úgy fogadta el azt a törvényhozó nemzet.

Midőn az volt tervben, hogy Ausztriával együtt Magyarország is csatlakozzék a német vámszövetséghez, mert némelek hite szerint e csatlakozás a nemzet javára való, Deákhoz fordult a nemzet prófétája Szécsényi István is, hogy véleményt kérjen a terv felett Deáktól. És a haza bölcse megmondta véleményét, ő kételkedett azon, hogy a csatlakozás anyagilag is hazánk javára fogna szolgálni; nagyon megfontolandónak tartotta a nagy horderejű kérdést és jó szerencse, hogy az idők nem következtek be, melyek igazolták volna a haza bölcsének kételyét és jó szerencse, hogy a német vámegylettel hazánk is be nem sodortatott a német birodalom eltemető egységébe.

A mind öntudatosabbá érlelődő nemzet tisztán látta helyzetét. Belátta, hogy nemcsak eszmékre, nemcsak jogokra van szüksége, hanem ami az eszméknek testet, a jogéletnek erőt és tekintélyt ad, anyagi haladásra is. Mélyen érezte hátramaradását a gazdaság, az ipar, a forgalom és kereskedés minden terén. Ismerte a haladás korlátait és midőn hasztalan sürgette a hatalomnál az anyagi haladás gátainak elhárítását, magában keresett segédelmet a nemzet. A sajtóban e térre lett irányozva a nemzet munkássága. Kossuth és mások nemes izgalomba hozák a nemzetet az anyagi haladás érdekében, s midőn az országgyűlés hasztalan sürgette a vámpolitika reformját; midőn a nemzet törvényben nem találhatott védelmet zsenge iparának az erősebb külföldi ipar versenye ellen, az önsegély közérzetéből megszülemlett az a jelszó, hogy »állítsuk fel a sorompókat saját küszöbeink előtt«, pártoljuk a honi ipart és ne vegyük a külföldi árukat, ha a honi ipar fedezni tudja szükségleteinket. A honi ipar pártolására országszerte védegyletek keletkeznek, és a nemes mozgalomhoz lelkesen csatlakozik maga Deák is, a ki ma-

ga legjobban érezte és értette anyagi hátramaradásunk súlyát és okait, és azt Szécsényihez 1842-ben irt levelében következőleg ki is fejezte: »Minket az nyom leginkább, hogy nincsen gyár-
iparunk, mert századok óta nyomják külső viszonyaink s különösen Austriának reánk nézve gyarmati politikája gátolja nálunk az iparnak kifejlődését«.

Deák pártolta és támogatta tehát az anyagi haladásra irányzott mozgalmat s bizonyára nagy része volt abban, hogy Zalamegyében már 1842-ben fiókvédegyelet volt, az 1844. okt. 6-án megalakult országos iparvédegyeletnek pedig választmányi tagjává lett. Szent-Gróton egy fiókegyelet gyűlése alkalmával az ügy érdekében beszédet tartott, mely a leghivebben mutatja fel Deákot, mint a nemzet anyagi haladásának buzgó barátját és bajnokát. Méltó, hogy azon nemzeti imádság mellett, melyre Vörösmarthy szózata tanítá meg a nemzetet, e haza gyermekei egyuttal szívökbe vésnék a szent tanítást is, melyet Deák atyánk e beszédében ad nemzetének. Jegyezzük meg, hogy nem elég a szabadságért való pusztá lelkesedés, hanem a fő az, hogy a szabadságért dolgozni és munkálkodni is tudjunk; mert szabadságát csak az a nép érdemli és tarthatja meg, a mely népnek a szabadság kiküzdésére és megőrzésére elég ereje és hatalma van. Ezen erővel pedig nem magában a hazafiui érzés, hanem az anyagi haladással páros szellemi művelődés hatalma ruhazza fel a népeket.

»Vannak minden időnek saját kötelességei — így szólalt meg Deák. Apáink pánczéiban fizették le a hazának tartozásukat; de míg ők nem egyedül tüzhelyökért, hanem egész Európáért küzdött nehéz harcokban ontották szívök vérét, addig más nemzetek, a béke olajága alatt az ipar és szorgalom pályáján előrehaladtak. Megtették tehát apáink, a mit tenniök kellett, mert hazát tartottak meg s hagytak hátra nekünk. Azonban igen rosszul vélekednék, ki azt hinné, hogy csak harcok zivatara sodorhat el egy nemzetet; van még egy más, lassubb, de disztelen és aljas nemzeti halál is: — a közelszegényülés vagy

nemzeti sorvadás. Ettől hazánkat megóvni legszentebb kötelességünk, legmagasztosabb honfi tisztünk. Ezután ujjal mutat a nemzeti elszegényedésre, az eladósodásra és a könnyelmű pazar fényezésre, mely bennünket sorvaszt. És így füzi tovább beszédét: »Hogyan kell és lehet e bajon segíteni? Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van: t. i. vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást fogyasztani. Nemes öntagadással törüljünk ki jövőre sokat kiadási lajstromunkból; mások helyébe pedig írjunk honi kelméket, menekedjünk a fényezés átkától, mely kiszívja az ország pénzet a külföldi ezikekért. Azon panaszkodunk, hogy a mi kézműveseink ügyetlenek és azért dolgoztatunk külföldön, de azt kérdem: miért nincsenek itthon ügyes kézműveseink? Épen azért, mert külföldön dolgoztatunk. . . . Ha tehát külföldi kézművek iránti előszeretetünket legyőzve, elég erősek, állhatatosak leszünk kezdetben hazánkfiái tökéletlenebb készítményeivel is megelégedni: úgy kétségen túl áll, hogy sok, hazát kereső, értelmes kézműves nálunk fogja elvetni vándorbotját: hazánkfiái pedig, kik tanulás, tapasztalás végett külföldre utaztak, nem maradoznak el, hanem visszasietnek kebelünkbe; s így lesz a haza jó kézművesek hazája. Azonban ne feledjük, hogy nem egyes, hanem egyesített erő tehet csak valamit, azért egyesüljünk és ezen egyetlenben minden választó falak ledülnek: gróf, kereskedő, kézműves, jobbágy, conservatív, liberális, itt egymás mellett állnak a sorban.

Igy buzditott Deák a hazafias munkára. Támogatta a gyárak és kézművek alapítására irányuló vállalkozást. Hive volt a »gyáralapító társaságnak«, s midőn e vállalatot a részvevők közt kitért viszály felbomlással fenyegette, Deák bölcs és engesztelő közbelépése mentette meg azt a rögtöni bukástól.

Ily tevékeny és mérvadó részt vett Deák az akkoriban megindult anyagi törekvésekben. Az iparos oktatás, iparkiállítások, az iparosok buzditó jutalmazása, a mezőgazdasági javítások, a Tiszaszabályozás, a vasut- és a közlekedésügy tárgyai

felett folyt tanácskozásokban nyomatékos szavát mindenkor fel-
emelte az anyagi haladás érdekében; és habár Kossuth hatalma-
san izgató hirlapi cikkei vagy gyújtó szónoklatai hangosabban is
szóliták meg a nemzetet; azonban Deák csendes keze is ott
munkált az anyagi haladás földén és áldást termelt nemzetének.

Ily szellemi vezérlet mellett a nemzet kebelében hatalmas
hullámokban tört előre a haladási áramlat, úgy hogy a kormány,
mely e mozgalmakat mindig félve és bizalmatlan szemmel nézte,
ujból idejét látta annak, hogy lépéseket tegyen a nemzeti hala-
dás szellemének elnyomására és magának a haladásnak meg-
akasztására.

És erre legalkalmasabb eszköznek vélte a megyék hatal-
mába kerítését; mert a megyéket, melyek gyűléseiből e moz-
galmak és a követutasítások kiindultak, tartotta a haladás leg-
erősebb emeltyüinek. Azért Apponyi György alkancellár reátette
kezét a főispáni hivatalra és azt olyanná akarta idomítani, mely
a kormány önkényének alkalmas és kész eszköze legyen. A fő-
ispán személyében kívánt összpontosítani minden intézkedési
hatalmat, az oly főispánok helyébe pedig, a kik e rendelkezés
előtt meg nem hajoltak, legtöbb megyébe administratorokat ne-
vezett ki, a kik aztán titkos utasításaik értelmében erőszakos-
kodtak a megyében.

Ezen erőszakoskodások felzuditották a megyéket, a melyek
egyesült erővel küldik a feliratokat királyhoz, nádorhoz az
erőszakoskodó administratorok elmozdítása és az adminisztratori
rendszer törvénytelenisége ellen. Zala megye is gyűlést tart e
tárgyban, Deák is felszólal az adminisztratori rendszer ellen és
szavát meghallja az ország, és bölcseségével, mérsékletével hi-
veket hódít az ellenzéknek még a conservatív pártból is. Tisz-
telni tudja ő a kormány szóval vallott jó célját — a megyei
beligazgatás jobb karba hozását; de a kormány multja nem
nyújt bizalmat és hitet arra, hogy a jó célokra jó eszközöket is
választ, sőt azon aggodalomra ad okot, hogy felburjánzik majd
a megvesztegetés, a lélekvásár, és ha majd ily módon sikerülni

talál a kormánynak hatalmába keríteni a megyét, tetszés szerint készíttetni embereivel a követi utasításokat és egy csinált többség segélyével oly törvényeket alkottat, melyek a kormány hatalmát dönthetlen erőre emelik: — attól fél, hogy akkor a kormány gyepelőit az erőszak kiragadhatja a magyar kézből és a törvény erejével támogatott hatalmat az ellenség majd az alkotmány megsemmisítésére használhatja fel. Azért óva inti hazafiait, hogy vigyázzanak minden lépéseikre. Vessen ki-kí számot belső meggyőződésével, s mit józan megfontolás után jónak lát, mit keble istene sugall, amellet álljon meg ingatlanul, csüggedést nem ismerő szilárdsággal. Örködjünk, és a mi jót lehet, cselekedjünk. Igyekezzünk becsületes uton sikert szerezni becsületes törekvéscinknek, és a tüsténti siker reménye nélkül is teljesítsük kötelességünket.

A nemzet, mely kegyeletes figyelemmel hallgatott őrszelme intéseire, aczélozott kebellet, »csüggedést nem ismerő szilárdsággal« állott elébe a hatalom erőszakoskodásainak, a veszály érzete szorosabb kapcsolással füzte össze az ellenzékot és a fenyegetett alkotmány és nemzeti önállás biztosítékául szükségesnek tartotta egyrészt a népképviselői országgyűlést, másrészt a független, felelős parlamenti kormányt. Minél jobban nőtt a kormány administratorainak erőszakoskodása: annál élénkebb lón a nemzeti követelések valóítására irányult közmozgalom.

Egyesek lelkes tényei megelőzték a bevárhatlan törvényeket, megindultak az örökmegváltások és a nemesek birtokaik után önként ajánlkoztak az adófizetésre. Deák maga is utat tör a késedelmes törvénynek. Midő Antal bátyját eltemették és egészen reászállott a családi birtok, egy napon magához összehívta jobbágysait és zsellereit és így szólott hozzájuk:

»Fiaim, én földesuratok vagyok és ti jobbágysaim vagytok. A törvény megszabja az én jogaimat fölöttetek és a ti kötelességeiteket én irántam. De én jogaimmal élni nem akarok és titeket kötelességtek teljesítésére nem kényszerítlek erővel. Ha

azonban jószántatokból eljöttök gazdaságomban segíteni, szivességteket megköszönöm s a becsületes munkát megjutalmazom.*) Jobbágysai sirásra fakadtak és még jobban teljesíték nála a munkát, mint eddig.

Ilyen volt Deák élete és hatása az országgyűlésen kívül. Maga az élő összhang, kiből a sziv és lélek mindig összezengett. Szive soha nem óhajtotta azt, a mi ellen lelke tiltakozott és lelke előtt soha nem lebegett egyéb, mint a tiszta, szent igazság. A nemzet beléje helyezett bizalma nem ismert határt. Minden megye megválasztá táblabírájának. És ha nagy feladatok megoldására a nemzet nagyjai között sem akadt ember, Deákhhoz fordult a nemzet bizalma, és benne a feladat megtalálta mesterét. Ily munka várt reá 1847-ben is, midőn a pártok erősen szervezkedtek a közlegő országgyűlésre. A conservatívek tömör sorokba állanak a gr. Szécsen Antal által kifejtett program alapján, és ugyszólván hasonló tömörülésre hívják ki a szabadelvűteket. Szécsényi közreboesátja »Programm töredékeit«, de az nemcsak program volt, hanem éles támadás Kossuth ellen, kit akkor már bántani nem volt szabad; mert a ki őt bántá, az a nemzetet bántá meg. Nagy bölcseség kellett ahoz ilyen időkből programmot készíteni, olyan programmot, mely szilárd testté forraszsza az ellenzéket. Azért a párt a haza bölcséhez folyamodott és Deák elkészíté az »ellenzéki nyilatkozatot«, szilárd keretbe foglalta az ellenzéket, világosan kitűzte a célokat és szabatosan megjelölte az utakat. Az ellenzék hivatása a kormány cselekvéseinek ellenőrzése; hivatása tiszteletet szerezni a kormány által megsértett törvénynek; minélfogva követeli a program az ország területi épségének helyreállítását, a nemzeti nyelv hivatalos érvényét, a törvényhatóságok alkotmányos jogkörének tiszteletben tartását; az alkotmány biztositékai gyanánt tüzi ki az ellenzék a kormány felelősségét, a nyilvánoságot a közélet minden ágában, szabad gyülekezés és egyesülés

*) Deák Ferencz emlékezete. Szerk. Törs Kálmán.

jogát, a sajtószabadságot. Czeljával tüzi a programm Erdély unióját, a vallásszabadság törvényes rendezését; törekszik a programm az idő és helyzet szükségéi által parancsolt reformokra, ezek között van: a) a közteherviselés; b) a nem nemesek, a királyi városok és szabad kerületek képviseleti és törvényhatósági jogai; c) a törvény előtti egyenlőség; d) az urbéri viszonyok megszüntetése; e) az ősiség eltörlése, hitel — és birtokszerzés biztosítása; Ezeken felül mindennek, a mi az ország szellemi s anyagi kifejlődésére vezet, létesítését czélul tüzi ki a programm, nevezetesen pedig a köznevelés hathatós fejlesztését. Hangsúlyozza a programm a *pragmatica sanctio* tiszteletét és az ország törvényekkel szentesített függetlenségét és visszautasítja a hatalom törvénytelen kísérleteit az alkotmány és a nemzeti kormányzat ellen; másrészről már e programm kijelenti, hogy kész az ellenzék az örökös tartományok érdekeivel netalán ellenkezésben álló magyar érdekeknek igazság és méltányosság alapján lehető kiegyenlítésére kezet nyújtani és melegen óhajtja az alkotmányosságot az örökös tartományok részére is, mely a monarchia népeit az érdekegység és kölcsönös bizalom kötelékeivel fűzné össze és jólétet, erőt kölcsönözhetne a monarchiának az idők válságai között.

Tehát Deák adott programmot az ellenzék kezébe az 1847-ki országgyűlésre, melyen a kitűzött elvekben csak szellem jelenhetett meg; de ő maga nem; mert megtámadott egészségének helyreállítása végett fürdőbe kellett mennie, az ország mély fájdalmára, melynek hite az országgyűlések sikerét már Deák Ferencz jelenlétéhez kötö. És valóban, ha bölcseségre és mérsékletre valaha szükség volt a törvényhozásban, ugy most arra legtöbb szükség volt. Az idők levegője olyan volt mint a tűz, mely forrongó lázba hozta a kedélyeket. Kossuth Lajos gyújtó szónoklataival villámokat szórt a tömeg izzó lelkébe. Szinte érezni lehetett már a közeledő földrengést, a vulkán belseje forrott és a vészmoraj zugásába belerezdültek a kedélyek feszült hurjai.

A válaszfelirati vita megnyitá az elemek harcát és az administratori rendszer ellen heves ostromot intézett az ellenzék, és mikor végre elkészült a felirat, a főrendek azáltal élesztették a szenvedélyek tüzét, hogy a feliratnak makacsul ellene szegültek. Kossuth a haladás utjából félre taszította a főrendeket, mint a kikkel szerinte az ország ügyei felett »vitatkozni nem lehet«. És akkor még csak egy lökés kellett, hogy iramodásba jöjjön a ragadó események kereke. És a lökés megjött még pedig több oldalról. Híre futott, hogy Apponyi szét akarja osztalni az országgyűlést, elfogatja, a kik szét nem mennének, bezáratja az ellenzék gyűlhelyeit, katonai erőt és királyi biztost küld Pestmegyére; s midőn mind e hírek nagy izgalomba hozták az országot, e pillanatban érkezik meg a hír, hogy Párisban forradalom ütött ki és a hír magával ragadja az országgyűlést mint a süvöltő szélvész.

Ütött az óra, a tanácskozások zaja elnémult és megeredt a tettek zápora. Kossuth indítványára törvényjavaslatba mennek: a felelős kormány, a városok rendezése, az örökváltság szabályozása. Ez alatt a forradalom tüze Mártius 13-án Bécsben és kigyuladt. Metternichet elseperte a vihar. Apponyi menekült. A nádor rögtön ülést tart, és a feliratot, melyben sajtószabadságot, felelős kormányt, ho védelmi bizottságot sürgetnek a rendek, elfogadják a főrendek is, átnyújtja az országos küldöttség a királynak és már Mártius 17-én a király levélben megígérte a nemzet óhajainak teljesítését. Így mentek törvényjavaslatba az ellenzéki program többi pontjai is.

Szécsényi aggódó lelke gyötrelmesen nézte a nemzet szédületes rohanását és mindig attól félt, hogy Kossuth örvénybe dönti a hazát; azért lángeleke minden hatalmával küzdött az áram ellen és Kossuthal keserű összecsapásai voltak. Attól lehetett félni, hogy a nagyok harcán megoszlik, pártokra szakad a tábor, melynek összetartására soha nagyobb szükség nem volt, mint a merész roham e válságos perceiben. Deák távol volt a küzdőtértől s jobbnak látta, hogy midőn a lo-

vak ragadtak, egy kézben legyen a gyeplő; mert úgy gondolta, hogy ha egyik kéz jobbra, másik balra huzná a gyeplőt: akkor bizonyosan feldülne a szekér. Ő nem volt a vihar embere. Az ő fegyvere nem a szenvedély, hanem a meggondolás volt. Szavát, melyből az igazság szólott nyugodt méltósággal, csak a béke csendjében lehetett meghallani; a harc zajában csak a szenvedélyek kúrtharsogása juthat el a dulakodók füleihez. Deák tudta, hogy az ő szelid lelke nem a harczmezejére való és midőn kitört a küzdelmes idők háborgása, nem ment oda, a hol a harc embereinek volt helye.

Ha az 1848-iki országgyűlésre mégis felment, ezt barátai kérelmére tevő, a kik az ő böles mérsékletét épen e szilaj idők válságaiban nagy mentőszernek tekinték a hazára nézve. A szabadelvű párt br. Wenckheim Bélát és Tolnay zalai követet küldte el Kehidára a haza böleséhez, hogy hívják fel Pozsonyba tanácsosal segíteni az ország ügyeiben. És Deák feljött Pozsonyba, Szécsényi és Kossuth elkeseredett párbajt vívtak. Szécsényi a fokozatos haladás hive volt mindig, Kossuth a nemzettel hosszú mulasztások ürén szeretett volna átrohanni egyetlen merész ugrással de Szécsényi attól félt, hogy Kossuth a mélységbe zudítja kockázó merészségével a nemzetet. E perczen is szemben áll a két szellemóriás. Kossuth a municipiumok mellett tör lándzsát, Szécsényi korszerűbbnek látja a központosítást. Csak Deák méltányos és mérséklő szelleme találta meg a közvetítő pontot, mely kibékíté a küzdő feleket.

Deák ott állott az első magyar felelős kormány bölesőjénél is, és valamint Pozsonyban közreműködött, úgy Bécsben döntő súlyt adott szava a felelős kormányzat megalkotásához. A királyi leirat meghozta Pozsonyba az ország első felelős miniszeriumát, melyben az igazságügyi tárca Deák kezére bízott, valóban az élő igazság kezére. Deák hiven teljesíté kötelességét; de az országgyűlés nyílt harcaiba nem vegyült; annál áldásosabb volt bölcseségének, engesztelő szellemének hatása a kormány kebelében, a hol Szécsényi és Kossuth annyiszor szemben

állottak egymással és csak Deáknak köszönhető, hogy köztök kenyértörésre nem került a sor.

* * *

1848 korszakot alkot nemzetünk történelmében azon nagy alkotásaival, melyek Magyarországot a korszellem értelmében polgárisult Europa színvonalára emelték. Ott van a legnagyobb alkotások sorában a törvény is, mely eltörli a jobbágyságot, felszabadítja a népet és felruhazza a szabad tulajdonszerzés jogával. E törvény végrehajtása Deák kezére várt, mert ő volt az igazságügyminister. És ez nehéz munka volt. A nép majd félreérté a törvényt és gyanakodva fogadá azt, majd követelővé lett: osztozkodni szeretett volna földesurai birtokán. Számtalan viszály támadt. És az ország minden zugából tódult fel a nép ahhoz, a kiből lelke megbizott, Deákhoz, hogy csináljon igazságot. És Deák megtanított minden ügyes bajos embert az igazságra, megmagyarázta nekik a törvényt, munkára, békére inté a népet oly szelid, jó atyai lélekkel, hogy mindenki megnyugodva tért haza és mikor eljött az idő, hogy a törvényt az erőszak megtámadá, a nép vérével állott fel a törvény védelmére.

A nemzet valóban felemelkedett a helyzet nagyszerűségének magaslatára. Rövid napok alatt teremtő kézzel megalkotta a törvényhozás mind ama törvényeket, melyekért félszázadon át hasztalan küzdött a hatalommal, és a nemzet megújult törvényei szellemével, a kor színvonalára emelt alkotmánya bástyái között úgy magasodott fel, mint egy megifjult óriás, a ki versenyre kél a világ haladó népeivel.

És Bécsben megijedtek ezen óriástól, mely az eseményekkel napról-napra nagyobb és hatalmasabb lett. A reactio felemelkedett ujra, hogy összetépje a szentesített törvényeket és visszataszítsa a multak mélységébe a kor magasságára lépett magyart. Előszedetnek az erőszak és cselszövénység ócska fegyverei. Felaszítják a magyar ellen saját néptestvéreit és nem borzadt vissza a reactio a népvizsály tüzét a szent korona árnyékából szítani. Mesgyéinken már áttör a felbujtott néprokonok hada.

Betör az országba Jellasich horvát bán s midőn a kormány csak arra való volt, hogy felülről compromittálják, lépnek székeikről a miniszterek és az erőszakkal szemben kezébe ragadja a haza böles öre a szentesített törvényt. Ez volt az ő fegyvere mindig és a törvény lángkardjával állott most is nemzete szíve elé. A király leküldi Pestre a parancsot, mely feloszlatja az országgyűlést. A nép zúgott, háborgott és Lambertet, ki az eloszlató parancsot hozta, megölte a lánczidon. A vulkán, melynek moraja már rég hallatszott az idők zugásában, kitört, tüzes lávafolyam ömlött el a földön, melyet annyiszor gázolt az önkény és erőszak, a nép lelke igazságért kiáltott az égbe és felemelte létéért, a lábaihoz dobott vaskezttyüt.

A törvényhozó testen pedig ugy nehezedett a helyzet válsága, mint a lidércnyomás. Felolvastatott a királyi levél, mely azt parancsolja, hogy oszoljék szét az országgyűlés. Mi tevők legyenek a hon atyái? Elhagyják a hazát épen a veszély perczében? Engedjenek-e a királyi parancsoknak, vagy maradásukkal ellene szegüljenek? Hol van itt a mentő tanács? Az országgházban nagy az elemek zúgása; mert veszélyben forog a haza. Az elemek háborognak; de feláll egy alak és az elemek zaja elnémul. Feláll Deák Ferencz, kezében, mely már annyi bonyolulat eszmóját megoldá, ott van az oltalmazó paizs — a törvénykönyv, kinyitja e könyvet és csendes nyugalommal olvas belőle eképen:

»Királyilag szentesített 1848. évi IV. törvényezikk 6. §. A megelőző évi zárszámadások és a jövő évi költségvetés előterjesztése és az irántoki határozathozatal előtt az országgyűlés fel nem oszlatható.«

Többet nem szólott egy szót sem, csak a törvényt olvasta fel. De ez elég volt. Az ország atyái már most tudták mi a törvény és a törvényt tisztelni kell a királynak csakugy mint a nemzetnek; az ország atyái és jogőrei a törvény ellen nem lázadhattak fel még a király parancsára sem, ők teljesíték azt, amit a törvény parancsolt: megmaradtak a törvényhozás csarnokában és nem hagyták el a hazát. A talaj, melyen állottak a törvény

szentsége volt és nem ők voltak a lázadók, kik ellen már a hadak erőszakával nyomult a reactio. Már Bieske előtt állott Windischgrätz az osztrák hadakkal és Buda felé tartott. A nemzet nem akarta a kenyértörést, az utolsó pillanatban is békülni óhajtott és az országgyűlés elhatározta, hogy békekövetséget küld a hatalom urához Windischgrätzhez. A küldöttségben benne volt Deák, Batthyányi, a két Majláth és Lonovics érsek. A küldöttség Bicskén találta Windischgrätzet és szót emelt etötte, hogy biztosítékokat eszközöljön a törvénynek és szabadságnak. De a gögös tábornagy visszautasított mindent és hatalmavakérkedve, az országtól feltétlen meghódolást kívánt, szóval: göl gös válaszának értelme odament ki, hogy lázadókkal szóba nem áll. A küldöttség tagjait letartóztatta, és Deák csak 1849 tavaszán térhetett vissza Zalába, a hol kehidai jószágán visszavonulva élt.

Ez alatt megindult az események nagyszerű folyása. Kossuth belefűtt az itéletnap i tárogatóba, mely felriasztotta a nemzetet, hogy birkózzék meg a zivatarral és ne hagyja veszni életét. A felkelő nemzet élethalálküzdelmét csudálattal nézte a világ, a hir gloriát font a diadalmas nemzet homlokára, azután pedig elérkezett az idők gyászos borulata, melynek emlékére azt mondta Deák: vessünk fátyolt rá! A nemzet felöltötte a fátyolt: gyászolt és hallgatott. A nemzet őrszellemeit széjjel fujta az idők szélvészé. Szécsényi törött lélekkel buslakodott a nemzet sirja felett, Kossuth a hontalanság vándorbotjával járt világszerte keresni büvszert a leterült nemzet feltámadására és Deák hallgatott mint az idejére váró gondviselés: némán, szóttalanul; de csüggedni nem tudó lélekkel, és a gyászoló nemzet mint mindig, ha olyan baj volt, melynek nem akadt orvosa, a nagy hallgatóra függeszté reménykedő szemeit és leste ajakán a jövő jóslatát. A döblingi remete nem tudott nyugodni, a porba sujtott nemzet kinjai tépdelték szivét. Ő volt ki azt jósolá nemzetének, hogy még nom volt, hanem lesz. Hitét elárulnia nem lehetett, és megszólítá Deákat, hogy menjen és készítse elő a nemzeti feltámadást. Azon ajánlatot tette Deáknak, hogy ő megveszi jószágát,

ne törődjék ő a gazdálkodással, hanem menjen fel Pestre, a nemzeti élet középpontjába és teremtsen meg azon archimedesi pontokat, melyek segítségével halottaiból feltámasztható a nemzet. És Deáknak talán nem is kellett a más hívása. Mikor eljött az ő ideje: akkor megint ott találjuk őt, a hova a nemzet gondviselése állítá. 1854-ben feljött Pestre, lakást fogadott az »Angol királynőben« és azután leste az idők jeleit, a nemzet pedig az ő tanácsait és jeladásait leste.

Tul a Lajtán erősen folyt a politikai kuruzslás mestersége. Rendszer után készült a rendszer és a lenyügzött magyar óriással minden módot megkísérelt a kényuralom, de akármit csinált, nem tudott boldogulni; mert az óriás meg sem mozdult. Mikor a hatalom azt gondolta, hogy a nagy vérvesztés egészen ellankasztá a nemzetet, és már most tetszése szerint bánhat vele, akkor azt kellett tapasztalnia, hogy minden erejével sem képes még csak megmozdítani sem az óriást. A nemzet türt, szenvedett, hallgatott és szenvedő magaviseletével, minden kelepeztől óvakodó kitartásával kétségbeejté a rendszergyártásba belefáradt kényurakat, a kiket egyébiránt a külesemények nyomása is szorított és épen akkor, midőn az erőszak és kalandok politikájának minden gyümölcse megérett.

Deák pedig csak hallgatott és éber szemekkel figyelt az események folyására. Lakására az Angol királynőbe bejáratos volt a nemzet apraja nagya, szive nyitva állott a főúr és közember, a gazdag és szegény előtt egyaránt. Ő nem invitált senkit, hozzá szabadon ment, a kit keble vágya sarkalt. Neki nem volt háza népe, de lakása mindig telve volt érzelemrokonokkal, nemzete gyermekeivel és az őt környező nemzet volt az ő családi köre, ő meg a nemzet patriarchája, a ki nem ül a hatalom trónján, hogy parancsokat osztogasson, de a ki uralkodik szive nyíltságával, kedélye melegével és jelleme fenségével. Ő olyan, a kit szeretünk, csudálunk, és a ki előtt tisztelve hajlunk meg; de a kit mégis legjobban szeretnénk átölelni, mint atyját a gyermek.

Midőn ott ül bő karos székében és házias szivarfüst mel-

lett megered ajkain az adomák méze; midőn szelleméből üdén fakad a tiszta igazságok éltető forrása és egyenes lelkével a bizalom melegét gyújtja meg a körben, hol nemesen egyszerű és szívtárho magyar vendégszeretetet ömlik el a kedélyeken: midőn őt így a ház oltárinál hona gyermekei környezik reá csüggesztett szívvel és lélekkel: oh e napok nagy családi ünnepnapjai valának a nemzetnek, melyeken újból megtanult hinni és remélni, tünni és törekedni. Megtanította rá a nagy patriarcha. Igen, volt idő, midőn e szerény lakba úgy járt el a nemzet, mint a zarándokok a szent helyre szöktak. Itt nyertek ihletet, erőt, innen seregeltek széjjel hazaszerte a nemzet apostolai. E lak szellemétől vett lehelletet a nemzeti sajtó és a sorok közé innen tette át uralmát az a szellem, melyet csak a sorok között olvasni megtanult nemzet láthatott és érthetett meg. E hajlékba járt el a kit a honfibu nyomott, itt talált a könyü szikkasztó kezekre; mert az elepedett honfisziv megtalálta itt az üde életitelt a vigasz és bátorítás azon forrásából, melyet ki nem apasztathatott a meddő idők aszálya és a melyben a nemzeti feltámadás felemelő reménye csergedezett. Ide gyűlnek a nemzet munkásai, a hol minden kéz megkapta munkáját és megtudta az utat, mely a nemzeti feltámadás boldog egébe vezet. És ha a fékbe fogott nemzet kormánygyeplőit idegen kéz tartá is: a magyar társadalom uralkodó fejedelme az igazság és bölcsesség volt, más szóval: Deák. És nép, melynek szive felett ily hatalom trónol, még a sirból is feláll és életet kér. A gázolt jog zászlót ragad újból; a lenyügzött nemzeti lélek széttépi bilincseit; a nagy borulat után megint kisüt az egen az igazság napfénye és az elvesztett paradicsomot visszanyert nép lelke ünnepet ül: a te dicső ünnepetet szép istennő, magasztos szabadság!

Az események kereke csak gördült előre. Bécs falaira válságos idők veték előárnyaikat. A monarchia lidércznyomás alatt görnyedt. A hatalom embereit megfenyegette a népek gondját viselő törvény ujjá és a kormányosok sejteai és látni kezdik, hogy az államhajó örvény felé evez. Ez az irány nem jó irány,

megkell változtatni a veszedelmes utat. Így gondolkoznak már a kormányosok. De nem tudták miként kezdeni a dolgot. Kísérletet ténének megszólamlítani a nagy hallgatót. Hanem Deák Bachnak és Schmerlingnek is azzal felelt, hogy szóba sem állott velök. Tudta, hogy a rendszereket, a centralisatiót, az absolutismust megdöntik az idők és a törvényes igazság végre is győzni fog. Deák és vele a nemzet reudithetlenül állott a törvényesség talaján és az alkotmány teljes visszaállítása nélkül szóba sem állott a hatalommal.

Pedig a hatalomnak már nagy szüksége lett volna a nemzet erejére és bizalmára, mert eljöttek a solferinói napok és az idők ujja Sadowa felé mutatott.

A gyászoló nemzet pedig felegyenesedett mély buslakodásából, mert nagy ünnepnapok jöttek. Kazinczy Ferencz, a nagy nemzeti apostol emlékünnepe megülte az egész nemzet és fellobbant szívében az érzés, hogy él. És midőn így ébredezett, egy dörgés hangja nyilalt át a hazán. A nemzet jósa rázta fel a dőrejjel a nemzet szívét, hogy emlékezzék meg a jóslatról, mely azt igéri, hogy a magyar nemzet nem volt, hanem lesz. Szécsényi nagy lelke az örökkévalóságba szállt. Még tűnése is jeladás volt a nemzetnek, hogy induljon a jövő felé. És a nemzet megérté a jeladást: fátyolt öltött »a legnagyobb magyar« ravatalánál és a fájdalomában egyesült nemzet lelke felölté a nagyok örökbe hagyott szellemének sasszárnyait és kezdett szállani a nap felé. S midőn Bécsben észrevették a sas repülését, a nemzeti szellem hatalmas ujrалendülését: hozzáfogtak családokkal hívni a nemzetet a kelepezébe.

Az 1860 octoberi (20.) diploma alkotmányt ígért a nemzetnek és a februári pápens édes hangon hivogatta a nemzetet a birodalom közös tanácsába. De a nemzet nem ment; hanem követé Deákot a jog folytonosság mezejére. A nagy hallgató nem hallgatott többé, felemelte hangját, és a mit mondott, azt a nemzet mondta. »Állittassék vissza az 1848-iki alkotmány, és a

nemzet saját törvényhozásában majd tudni fogja, ha szükségét látja, miben változtasson alkotmányán«, de octroyált alkotmány nem kell és a birodalmi parlamentbe nem megyünk. Ez volt a mit a nemzet nevében Deák mondott és azután elhallgatott megint, vele hallgatott a nemzet és megingatlanul állott a jogfolytonosság mezején. Ezen a mezőn aratta aztán a nemzet törhetlen szilárdsága a nagy diadalt.

A hatalom újból Deákhöz fordul és a következmény az lett, hogy 1861-ben országgyűlés hivatott össze még pedig az 1848-iki választási törvény alapján.

A hosszú némaság nehéz évei után megnyilott tehát újból a nemzeti törvényhozás csarnoka. A nemzet képviselői összegyültek megint és a küzdelemben, mely megindult, felemelkedik Deák gondviselészerű alakja, hogy hangot adjon a nemzeti akaratnak. Kijelenti, hogy az az idegenszerű alkotmány, melyet a hatalom az egész birodalomra készített és melylyel benünket is kínálgat, nekünk nem kell. »Mi visszaköveteljük a magunk ősi alkotmányát, mely nem volt ajándék, hanem kölcsönös szerződések által állapított meg és a melynek alapelveit századok szentesítették. Mi alkotmányunktól el nem állunk. Mellettünk jog és törvény állanak és a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő«. Ezután szilárdságra és óvatosságra inti a nemzet képviselőit és felteszi azon kérdéseket, melyekre a nemzetnek felelnie kell. »Három kérdés áll előttünk: mit mondjunk? Kinek mondjuk el azt, mit mondanunk kell? s minő alakba öntsük megállapodásunk eredményét«?

E kérdésekre egy felirati javaslattal felel, mely felirat történelmünk legragyogóbb lapja, az emberi lángelme és a polgári jellemfenség példa nélkül álló remeke. Soha ember annyi méltósággal oly erőt, honszerellemmel annyi bölcseséget nem párosított, mint Deák e páratlan művében. Bátran mondhatni, hogy e remekalkotásban az emberi elme és jellem elérte a tökély magasságát, és midőn népjogokért, alkotmányért és nemzeti létért szólítja a sors küzdelemre a népeket: Deák felségcs

műve örök minta lesz arra, hogyan kell a jog és igazság törhetlen kardját forgatni, hogy biztos és fényes legyen a győzelem. Megdönthetlen erejű bizonyítékokkal mutatja ki Magyarországnak alkotmányos önállóságát és függetlenségét és kijelenti, hogy »ahoz, mint nemzeti létünk alapfeltételéhez ragaszkodunk és azt semmi érdeknek fel nem áldozhatjuk«.

Megmondja a fejedelemnek amaz arany szavakat, hogy »az uralkodás végeczélja nem lehet a hatalom nagysága. A hatalom csak eszköz, végeczél a népek boldogítása«. Erre törekedjék a jó fejedelem. Hangsúlyozza, hogy »a magyar király csak koronázás által lesz törvényes magyar királylvá«. Es végre tömören kijelenti, hogy alkotmányos önállásunk sértetlen fönntartása, az országnak területi és politikai integritása, az országgyűlésnek kiegészítése, alaptörvényeink tökéletes visszaállítása, parlamentáris kormányunk s felelős miniszteriumunk ismétli életbeléptetése s az absolut rendszer minden, még fönntlevő következményeinek megszüntetése oly előleges feltételek, miknek teljesítése nélkül tanácskozás és egyezkedés lehetetlenek«. A jogfolytonosság elve volt az alap, melyen megingatlanul állott. A kik nem érték meg az igazságot, azoknak megmagyarázta, hogy a jogfolytonosság nem egyéb mint a jog folytonos tisztelete, a jogfolytonosság tagadása, annyi mint a jog folytonos tagadása.

A hatalom megdőbbsent az igazság soha nem hallott bátor hangján és a helyett, hogy rálépett volna a jog folytonos tiszteletének törvényes terére, széteszlatta az országgyűlést, kísérletekkel akarta kifárasztani a régen tüdő, szenvedő nemzetet, csonka intézményekkel, kétfejű megyei kormánynyal üzte a szemfényvesztés mesterségét, és teljes virágzásnak indult a provisorium, Schmerling ur azt mondta Bécsben, hogy mi várhatunk. Csakhogy az idők gördülő kereke tovább forgott és az események nem vártak. A nemzeti kiéheztetés politikája maga veszett éhen, kenyér nélkül. A nemzet megkapta a szellemi táplálékot, ott volt a nagy család élén a gondos családfő — Deák. Az országgyűlés mind két házának tagjai még 1861-ben el-

határozták, hogy mint az 1839/40-iki országgyűlésal kalmával, most is bizalmuk és ragaszkodásuk hálás jelül egy diszalbumbal tisztelik meg. Ezen albumot 1863-iki év tavaszán nyujták neki át az »Angol királynő« disztermében egy beszéd kíséretében, melyet a lánglelkű Eötvös intézett hozzá. Ő válaszolt a beszédre és szava a nemzethez szólt, melyet bátorítani kellett a szenvedő küzdelemben való lankadatlan kitartásra és míg a hatalomnak a törvény szentségének örök és változhatlan elvét tartá lelkiismerete elé, másrészről a nemzethez e buzdító szavakban adott hű kitérésre lelkes tanítást: »Mi barátim teljesítendjük kötelességünket a Haza és Fejedelem iránt, hiven ragaszkodva a törvényességhez«, mint a Haza és Trón erkölcsi alapjához! És a nemzet tudta mit jelentenek e szavak, tudta, hogy azt jelentik: tűrj, remélj: hogy győzhess! És a nemzet csüggedetlen állott a lét próbái között és a hősi türelemért nemsokára feltevé emelt fejére az idők igazságos keze a győzelem cserkoszoruját. Mert hiába való volt a hatalom minden erőszakos mestersége. Hiába bérelte fel a vásárolható szellemek zsoldos hadát. Deák a jog és igazság gyémánt-paizsával állott a megtámadott nemzeti jog és alkotmány védelmére és e paizsról visszahullott a jog és történelem ferdítésének minden mérge, nyila. Lustkandl irodalmi merénylete a magyar alkotmány ellen Deák szellemétől megkapta a kihivott halálos csapást, a nemzeti jog és alkotmány pedig kapott Deák »adalékában« egy evangéliumot, mely míg a nemzet nemzet marad, szent könyve marad a nemzeti hitvallásnak és az alkotmány védelmének.

Tul a Lajván kétségbeesve látták a nemzet rendületlen szilárdságát, látták, hogy a hegy nem mozdul és mit lehetett tenniök, minthogy ők menjenek a hegyhez. A centralisatióra Bécsben is rossz szelek jártak már. A birodalmi tanácsban magában is ostromtűzeknek volt kitéve. És Bécs kormányférffiai, kik azt mondták, hogy várhatnak, nem várhattak tovább. A kiéheztetés politikájának emberei egyszerre csak elkezdenek Deák ajtaján kopogtatni kenyérért, segítségért, jó tanácsért.

Deák pedig elérkezettnek látta az időt felemelni a nemzet szavát, de nem a kormány szócsövén át, hanem egyenesen a királyhoz intézve. Megírta a híres husvéti cikket és csinált a nemzetnek olyan husvéti ünnepet, a milyen csak kevés fordul elő egy nemzet életében. Ez volt aztán igazán a feltámadás ünnepe!

Tanunak hívja fel a történelmet, mely megmondja, hogy a magyar mindig hű volt királyához és a hazához, és ha viszály volt a közös fejedelem népei között, e viszály tüzét mindig Bécsben élesztették, a magyar pedig akkor is törhetlenül állott a haza és trón iránti hűségben, midőn 1809-ben egy hatalmas császár a magyar nemzetet elszakadásra szólította fel. Ha a magyar nem lett volna; ha meg nem választja 1527-ben I. Ferdinándot királyának; ha 1740-ben, midőn Maria Terézia sirva fordult a nemzet hűségéhez és segedelméhez, a magyar fel nem kel a trón és birodalom védelmére, megállott volna-e birodalom úgy, a mint megállott!

A magyar tehát nem veszedelme, de öre és biztossága volt a birodalomnak mindig. És most sem óhajt egyebet, mint elvett jogai és alkotmánya visszaállítását, mint a *pragmatica sanctio*ban letett népszövetség törvényes fentartását és ez alapon szívesen nyújt kezét a Lajtántuli országokkal való méltányos és igazságos kibékülésre. E végből bizalommal fordul a fejedelemhez magához; mert a multban is, midőn a fejedelem osztrák tanácsosai annyi viszályt támasztottak a birodalom népei között »mindig a fejedelmeknek lelkiismeretes igazsága és mélyebb belátása orvosolta a bajt, állította helyre ismét a bizalmat és ragaszkodást«.

Az őszinte, nyílt szó szívére hatott a fejedelemnek, hű népe iránt megindult az atyai érzés és midőn az országos gazdasági egyesület kiállítására meghívta, lejött a király szóba állott népe vezérfiaival, megismerkedett hű és szerető népeivel és ez az ismerkedés eloszlatta azt a légkört, mely eddig fejedelmi szívére nyomasztólag nehezült. Igaz és hű ajkáról igazságot hallhatott valahára és az igazságra igazsággal, a szeretetre jósággal felelt

Schmerling ur kezéből rövid időn kivette a kormánygyeplőt, átadta Belcredinek és Majláthnak, azután pedig 1865 Decem-ber 14-én megnyitotta újból az országgyűlést.

Ő felsége bizalommal és jóakarattal fordult hű népéhez, a trónbeszédben maga elítéli a jogvesztés elvét, reálép a Deák által hangsúlyozott *pragmatica sanctio* alapjára, és így megnyitotta a dicső korszakot, midőn a király és nemzet a közös törvény szent alapján újból egymásmellé állnak és a bizalom és méltányosság szellemében egyesült erővel megalkotják a törvényeket, melyek nemcsak a fejedelmet és nemzetet, hanem a monarchia minden népeit az egység lánczán forraszták egybe.

Ezen törvényekhez az eszmét, az alapot, a tervet Deák szelleme adta, sőt tevékeny keze folyvást részt vett a kivitel technikai munkájában is. Ezen alkotás nagyságában emelkedik fel Deák egész pyramidális nagysága. Mesteri keze a kiegyezés nagy művében titáni feladatot oldott meg, oly feladatot, melyhez még eddig élet és tudomány hasztalan keresték a bölcsesség követ.

Legislegsajátabb alkotása e mű Deáknak, melyen egyesülve és megvalósulva van nagy lelkének és nemes jellemének minden szép vonása. Ott van alapkőnek a törvényes alkotmány és a szerződések szentsége — a *pragmatica sanctio*. Oszlopai a közjogi épületnek a méltányosság és igazság, mely egyenlő jogot és kötelességet oszt a birodalom népei között, egyenlő alkotmányt követel és szerez a Lajtán túl élő néptestvéreknek is, a kikkel mint szabad nemzet szabad nemzettel megegyezik azon közös viszonyok rendezésére nézve is, mely viszonyok szálai a közös együttélés és a közös biztonság érdegyökeréből sarjadzanak. Kész a törvényesség határain túl is vállat nyújtani a néptestvérek terheinek viselésére, hogy az összehalmozott terhek sulya alatt össze ne roskadjon a birodalom és vele együtt hazánk.

Szóval: szelleme hatalmával lerakja a birodalom és hazánk újjáéledésének, biztos fennmaradásának és előrehaladásának erős sarkköveit, és szive nemességével bizalmat ébreszt, összetartásra ad ösztönt a monarchia népei között.

Az ő politikája »nem a kockázttató merészség politikája, hanem az óvatossága, nem félénk, hanem erőnkhez és helyzetünkhöz van mérve«. Közdolgok intézésében szerette a szilárd-sággal párosult óvatosságot; mert úgy gondolkozott, hogy »ön-sorsunkról magunk rendelkezhetünk, s ha kockára tesszük azt, önmagunk szenvedjük kárát. De mások sorsát, mit a bizalom hitünkre bízott, a haza sorsát, mely becsesebb előttünk saját életünkénél, féltünk kell minden veszélytől, s a szeretet óvatosságával kell azt megőriznünk; kockázthatunk mindent a hazáért, de a hazát kockázthatnunk nem szabad«.

Ily óvatos gonddal szerezte vissza Deák nemzetének, a kor szelleme által megíjított ősi alkotmányt; kiegyezkedett a monarchia testvérnépeivel, feltette a király fejére a szent koronát és megindította a nemzeti életet a haladás útján.

E kiegyezési mű Deáknak legnagyobb alkotása, horderejében messze túl hat a birodalom határain, eszméket és mintát nyújt a kornak, nagy alakulások magvait hinti el a népek életébe és ezért e műnek világtörténelmi sulya van.

S mikor a nagy alkotás be van tetőzve, a mester félrelép, mintha látni akarná: vajjon egyenesen, szilárdan áll-e az alkotmány; még itt-ott meg-megtámogatja, midőn támadások intéztetnek ellene; de a kormány rudját másoknak engedi át, hogy ő rajta ne gázolhasson a közélet meg-megbotló lába; hanem a még nem szilárd közélet hullámlásában fel- és letünező kormányok felett sértetlen épségben legyen egy hatalom, mely minden ellenszegülő áramlaton keresztül vezesse az épen csak elindult államhajót s mi alatt lassan-lassan beledzödjenek a kormányosok az elemi küzdelembe.

1873: Junius 28-án még egyszer bemegy a nemzeti törvényhozás templomába. Szót emel az állam és egyház kölcsönviszonya kérdésében és szavaiból mint mindig a bölcsesség beszél. E beszéd nagy életének utolsó nagy tette és ragyogó zárköve a fényes pályának, melyet oly dicsőn futott meg.

Hangja olyan mint az atya hangja, a ki bucsut vesz nagy ut

előtt gyermekeitől. A jelenben beszél, de a jövő dolgát rendezi és a jövőnek szól. Mintha végrendelkeznék: örökül reánk hagyja szellemét, bölcs tanácsokat ad — a béke áldását kívánja nemzetének, aztán elhagyja e törvényhozás templomát és nem tér vissza többé. Még csak azt várja meg, hogy a pártokra bomlott nemzett egy szívvvel — lélekkel fogadja hagyományát és reálépjen a kiegyezés erős alapjára. Megéri a nagy egységet, a nagy pártok egygyé forradását, erős kezekben tudja az ország kormányát, s aztán munkája befejezve, küldetése lejár, a földi pályáról lelép, hogy a halál lépcsőjén felemelkedjék az örökkévalóság egébe. A történelem nemtője megjelen ravatalánál, az örök élet jogán reáteszi a dicsőültre kezét és ércztáblájára bevési a kitorülhetlen ítéletet: halhatatlan!

És eljön ravatalához a kegyelet anyyala koszorúval mind a két kezében. Nagy gyászában fátyolt ölt a nemzet. A nemzet felséges anyyja térdre hull a nagy jótevő hamvainál, fohászra emelkedik magasztos lelke szárnyain és királynéja után imát rebeg az egész nemzet. A hódolat és kegyelet messze földön egyesíti a népek szívét és eljönnek a népek követei fátyolba öltözve és koszorukat hozva. De eljön a dicsőség anyyala is, megadni a nyugvó hősnek a végtiszteletet: feje fölé kitüzi a győzelem lobogóit és diadalmenettel kíséri ki a gyászos diszt öltött nemzet nagy vezérét az örök álm csendes birodalmába. A hálás nemzet kegyelettel jegyzi fel érdemeit és törvényben örökíti meg nagy férfია emlékéit.

Hamvainak templomot emel a nemzet kegyelete, hálája és az örök nyugalom hajlékához kész szívvvel hordja az épületköveket a nemzet apraja-nagya kegyeletes adományaiban.

* * *

A dicsőnek már csak emléke él lelkünkben. A fényes valóság eltűnt és a nagy alak immár a történelemé. Élete a távlatból nézve egy felséges tájkép. A fényes életpálya mint egy tündöklő gyémántfolyam vonul el szemeink előtt elárasztva su-

gárral és megtermékenyítve a történelmi tájat, melyen átszövődik. Benne versenyre kell az ember, a polgár, az államférfi, a szónok, a vezér, az író nagysága. És nem tudjuk az ember szelid, jó szívének, a polgár törvénytiszteletének és hazaszeretetének, az államférfiu lélek magosságának, az egyszerűen nemes szónoknak vagy a körüllátó óvatos vezérnek, a ki soha csatát nem vesztett, mert mindig szervezni tudta a diadalt, — kétkedve állunk ennyi versenyző nagy tulajdon előtt és nem tudjuk: melyiknek nyujtsuk a babérkoszorút.

De tudjuk azt, hogy jelleme gyémántiszta, honszerelme magasan lángoló, az igazság előtte a legszentebb élettörvény és ha küzd a népjogért, alkotmányért, ez erkölcsi küzdelemben törhetlen fegyvere mindig: a törvény.

Tudjuk azt, hogy lélekerejét a kétség soha nem verte le; de a lelkesedés tulheve sem ragadta el. Ő egyaránt ura volt az elemnek, mely belsejében hullámozott, de parancsolt a tengernek is, mely körülötte háborgott. Álláspontján, mely soha más nem volt, mint a jog és igazság, megmaradt minden vészek között nyugodtan, rendithetlenül, diadalmas méltósággal. Zivatáros időkben, midőn e hazában a jók élete földönfutóvá lett, nem rejtőzött el, hanem emelt fővel járt, még az önkény és erőszak sem nyulhatott hódolatot parancsoló lényé felségéhez. Jelleme mintha tiszta aczélból lett volna: vaserélylyel tudta kifárasztani az ellenfelet; s bárha a küzdelem mezején ellenállhatlan hatalommal szállt sikra az ellenséggel; ő Jupiter még sem volt soha, aki villámokat szór a birkózó elemek harcába, hogy tüzre tüzet gyujtson; az ő hatalma mindig a fék, a korlát, a mérséklés, a tekintet, az engesztelés hatalma volt. Ő nem cherub, a mely lángoló karddal veri ki az embereket paradicsomaiból, hanem tárt karu békeangyal, a ki minden háborgónak megnyitná a béke és üdv országát. Sebeket kötni és hegeszteni, nem sebeket ütni és szagatni volt szelid lelkének kedves munkája. A galamblélek nem lakhatott egy vidéken a kebel sólymaival és lelke oly bűvös összhangban állott kedélyével, hogy minden tette maga az élő harmonia.

Mint államférfi rendkívüli elmeéllel tudta felismerni a kedvező alkalmakat. Senki nem tudta annyira: mikor minek van ideje, mint ő. A czélok szabatos kitűzésében, az eszközök alkalmas megválasztásában nagyobb ereje senkinek nem volt. A mit tett erőnkhez mérve tette; de azt tette aztán a férfiúi lélek minden erejével. Utjáról, mely mindig egyenes volt, le nem térithette semmi hatalom, nyugalmát meg nem zavarhatta semmi váratlan esemény. Van rá elég példa, hogy midőn az egész országgyűlés tanácsot és irányt vesztett, rendületlen léleknyugalma és minden bonyodalom megoldására képes bölcsesége néhány találó szóval lecsendesíté a zavart és megmutatta a biztos irányt. Ha szólott szónoklata olyan volt, mint a tiszta napsugár: világos és meleg. De az ő szelleme nem az a förrővi nap, mely perzsel, hanem a mérsékelt ég szelid sugára, mely melegít; nem izzó nyári verőfény, mely tikkaszt, hanem derűs tavaszi napsugár, mely éleszt, emel, üdit és megtermékenyit.

A szó kristálytiszttán áradt ajkairól. Soha nem kereste a kifejezéseket: gondolatainak tisztasága és érzelmeinek hősége mindig megtalálta a tiszta és meleg hangokat. Szerette a példálózást és példáit mindig az életből vagy a történelemből vette. Modora nemes egyszerűségében, parancsoló tisztos komolyságában. Szelleme nem csapong a felhők magasságában, de emel a czél magassága felé, hangulata nem fellengős, de emelkedett. Minden nagy beszéde egy természetes csataterv. Midenekelőtt konstatálja a tényállást, tisztán kifejti a kérdést és megszilárdítja a talajt, melyen áll és a melyen vezényel; azután szabatosan kijelöli a czélt, megszabja az eszközöket és mikor a felszerelésekkel készen áll, akkor egy közérvényü elvet állit fel kiinduló pontnak. És aztán megindul ellenállhatlan logikájának dönthetetlen sora a természetes következés lánczolatossátságában. És ha már beszéde folyamában egy-egy czélponthoz elért, megmegállapodik, de nem hogy csupán pihenőt tartson e nyugpon-
tokon, hanem hogy az elfoglalt positiót megerősítse és arra tá-

maszkodva bizton haladhasson tovább. Egy-egy világos elvet állít fel, melyből tovább füződik eszmemenete. Például: az uralkodás végczélja nem lehet a hatalom nagysága, a hatalom csak eszköz, végczél a népek boldogítása. Így emelkedik lépésről-lépésre feljebb az elvek és igazságok fokozatos lépcsőjén. Ugy hogy mikor beszéde végére ér: meg van hódítva minden pont, erődítvényekkel van rakva a terület és győzelmi lobogó leng a magaslaton. Ő nem hanggal működik, hanem érvekkel, nem tülharsog, hanem elemez és bizonyít, nem lever, hanem meggyőz.

Nagy ereje van egyes tételek alkalomszerű felállításában, mely tételek a mellett, hogy tiszta igazságot tartalmaznak, oly átlátszó és egyszerű nyelven vannak mondva, hogy mindenki egy pillanatra megérti, elfogadja, sőt mint a régi klasszikusok örökszép mondásait, közmondásként használja. Például: A mit a hatalom erővel vesz el a néptől, az idők folytában visszaszerezhető: de a mit a nép önkényt felád, az veszve van vagy csak jó szerencse adhatja vissza megint.

Taglalásaiban mintha a szivekből szedné ki az érzést és mintha belátna a lelkek rejtett világába, annyira általános igazságokat mond, oly valódi érzésnek ad kifejezést. Mindenki érzi, hogy hangja az ő vágyódását fejezi ki és örömmel hallja, hogy oly tiszta, szép nyelven folytak saját eszméi. Ezért forr vele össze érzésben minden szív, eszmében minden lélek. És ő igazán hadvezér. Megmondja a tervet, kiosztja a parancsokat. Mindenkit helyére állít és azután megadja a jelt az indulásra. Apró esatározásokba nem vegyül. Ő a magaslaton áll és comandíroz; de a viadalban működni hagy minden erőt és örül azon, ha minél több harczos szerez győzelmi jeleket. Ezért ő hozzá a tábort nemcsak a hatalom tiszlelete, hanem a szeretet köteléke is fűzi és nem csuda, ha minden vitéz tűzbe menne érte.

Ilyen ő mint államférfi, szónok és vezér. Nagy böles, retenthetlen katona, tetőtől talpig — férfi.

Szive pedig egy gyermek szive: szelid, emberszerető, családias, derűs, adomakedvelő. Hü és igaz, mint barát, jótékony

mint emberbarát, felölel és támogat minden üdvös czélt; szereti a társaságot és eljátszadozik a kis gyermekekkel. Életmódja, ruházata egyszerű, tiszta, nemes, változatlan, mint jelleme. Igényei nincsenek. A mije az élet szükségletein felül marad, azt a szegényeknek adja. Ő nem gazdag; de mégis gazdagabb, mint a világ minden ura. Ő mindenkinek ad valami jót: neki nincs hatalom, mely adhatna valamit. Kitüntetést, rangot, állást soha nem fogadott el. Legnagyobb kitüntetés rá nézve, hogy a fejedelmi család atyjának nevezi, az egyetlen gyémánt, mely mellét ékiti, az a könyesepp, mely a ravatalon nemes szívére hullott az imázó királyné szeméből; minden őke, boldogsága: nemzetének hű szeretete.

Mint polgár örök idők példányképe. Hí a fejedelemhez, a törvényhez, az alkotmányhoz, hű a hazához és egész életét nemzete javának szentelte. Törvény és igazság voltak az ő szentségei, melyeket ő nemcsak tisztelt, hanem tisztelni kényszerített; mert hajthatatlan volt a törvény védelmében és érvényesítésében.

Iró is volt Deák. És ha nem a mennyiség, hanem a minőség szerint mérlegeljük a szellemi termékek sulyát: akkor Deák nagy író volt. Ő nem sokat, hanem nagyot irt. De sőt ha nem a keze írását, hanem azt vesszük, a mit szelleme irt: akkor Deák sokat is, nagyon sokat is irt. Ő nem irt csak törvénykönyveket és államszerződéseket, eszméivel, tetteivel, alkotásaival tele töltött egy nagy könyvet, melynek méltóbb czime alig lehet, mint e két szó: Deák kora.

Szellemének írógépe, kezei mindenfelé voltak, a hova csak egy szikrája elhatott lelke szent tüzének. De nemcsak. Ő író is volt a szó szoros értelmében. Emlitsek-e többet, mint remek követjelentéseit, emlitem-e mintaszerű feliratait, avagy emlitem-e azt a nagy művet, melyben nemcsak Lustkandl fegyvereit porrá törte, hanem gyémántpaizst emelt a magyar jog és alkotmány örök védelmére; vagy nem élne-e örökké emléke annak a híres husvéti czikknek, melylyel Deák oly nagy ünnepnapot szerzett nemzetének?

Mindannyi irodalmi remekek. És ha az az irás az igazi irás, mely ezer más irást, egy egész irodalmat teremt és történelmet alkot: akkor Deák nemesak irt, de sokat irt, az ő az írása megannyi nagy tett, megannyi történelmi esemény.

De ki merithetné ki azt a kérdést. hogy mi volt Deák? E néhány vonás, melyek élete fénypontjaiból lövellnek ki, csak egyes sugarak; de az egész fényalak teljes, hű megörökítése a történelem geniusának ecsetére vár. Azonban e néhány kegyeletes vonás is bőven megmondja: mi volt nekünk Deák? A mienk volt ő mindenekelőtt. Nemzetünk gondviselője, jogaink őre, törvényeink alkotója, közéletünk vezére, a trón oszlopa, a haza és a magyar faj disze.

De nemesak a mienk volt ő. Oly nagy alakra mint Deák, kinek szelleme, alkotása kihat az élet minden mezejére és példájával áthat az országok határain nem lehet a szakszerűség szűk és a nemzetiség kizárólagos mértékét alkalmazni.

Deák tesz és munkáján megindul a cselekvések sora minden téren. Felszabadulnak a lenyűgözött erők; feléled a vállalkozó szellem. És míg az állam jogéletét rendezi vagy iskolákat emel a szellemi világosságnak: az alatt a szántóvető kettős iparral hasgatja földein a kenyértermő barázdát; a műhelyekben kong, pezseg a szorgos munka; gyárok keletkeznek és az ezerkaru gép halomra készíti a nemesített javak bőségét; utak épülnek kőből, téglából, vasból, melyeken hatványozott élet lüktet. Szépülnek a városok, községek; javul, nemesbül az emberek élete, erkölcsé.

A hazában, a hol sok helyütt idegen volt a honfi nem régen még, az édes anyanyelv dallamos lejtése cseng rokonajkáról. A magyar urrá lett saját hajlékában. Tűzhelyein nem az idegen nép tányáz, zsarolva, kormányozva a ház gazdáját magát; hanem nemzeti kéz tartja és vezeti az országos kormány gyepőlőt, és saját fiaink biráskodnak véreink tettei felett nemzeti erkölcs és szokások, honi törvények szerint. A nemzeti szellem visszatért a keserű száműzetésből és elfoglalta fejedelmi helyét a trónon

csak úgy, mint a nép lelkiületében. Van a nemzetnek koronás feje. Van anyja a nemzetnek, mely nem árva többé. A gondviselés áldja meg a nemzet felséges szüleit! Van büszke, diszes, életerős szive a hazának. a főváros ma már valóban magyar főváros, a hol a nemzeti hangot nem értő szülőket, gyermekeik tanítják az anyanyelvre, és utcáink, téreink, házaink, a hol csak a kisdédek beszédes nyelve dadog, a nemzeti nyelv iskoláivá emelkedtek. A nemzedéket, mely most fakadt és nő, érett korában nem lesz szükség magyar nyelvre, magyar erkölcsre tanítani.

Ha 1867 óta iskoláink száma nagyra nőtt; ha népünk között az elemi műveltség 40%-ról 67%-ra emelkedett; ha a rend és jogélet annyira szilárdult, hogy ma már ázsiai hírként vennők a nemrég mindennapos postakirablásokat és sínfelszaggatásokat; ha látjuk hogy a nemzet utain, épületein nem pusztán idegen kéz dolgozik és keres kincseket, hanem ott látjuk mérni, építeni, alkotni a hazai erőt és elmét; ha itt a szőke Duna balpartján, bár szűk bérketreczbe szorulva, de mégis 8—900 növendéknek szellemi tápot nyújtva, munkálni, emelkedni látjuk hazánk egyetlen műegyetemét; és ha látjuk, hogy a közszellem oly hatalmasan hajlik a reális térre, hogy 1867-be még csak 300, ma már közel 900 polgár keresi a technikai műveltséget e szerény falak közt: a háttérből mindenünnen kimagasul Deák dicső szelleme, a mely megalkotta a nemzeti ébredés és cselekvés legújabb korát. Az ő műve, hogy egyességben élünk történelmi néptestvéreinkkel. Az ő műve, hogy nemzetünk szavának súlya van újból a népek tanácsában. Az ő műve, hogy megnyílt a pálya és hogy megindulhatott az alkotások munkája minden téren. Az ő szelleme rendezi közéletünket; az ő lelke neveli a népet. Ő növelte nagyra az intézetet, a hol a nemzet gyermekei tanulnak utat, hidat, hajlékokat építeni és felmérni a földet, melynek kincsei megmérhetlenek. És az ő szelleme vezet bennünket tovább is. Lelkének fénye kísér minden ösvényén az életnek, a hol csak a munka, a becsület és az igazság jár.

De nem ítélhető meg Deák nemzeti mérték szerint sem. E mérték kicsiny ő hozzá. Deáknak mértéke az — emberiség. Valamint azon erények és igazságok, melyeknek Deák élő megtestesülése volt, nem csupán nemzeti erények és igazságok: úgy Deák példája és hatása is világraszóló. Viszályban élő néptestvéreket kiegyeztetni; igazságot osztani valamely mozaikállam népelemei között; a férfiui cselekvés szabályává tenni a mérsékletet és méltányosságot; törhetlenné tenni a jellemet a jog és igazság békés, de hajthatatlan követésében; nem aljasítani soha áruvá a becsületet és hazafiságot; ha küzdeni kell, nem ismerni a gyűlölet szenvedélyét, de erénynyé emelni még elleneink emberies kiméletét is; áldozni egész életen át nemzetnek és emberiségnek és imádsággá magasztosítani a hazaszeretetet: eszmények, melyek nemcsak a magyar szivhez szólnak, hanem követésre hívják az emberiség egyetemét; és az apostol, ki e tanoknak szentelé nagy életét, a magyar Deák nemcsak a magyaré, hanem mint erényei és igazságai — az emberiségé!

Ezek az eszmények állanak Deák felséges alakjában előttünk és az emberiség szeme előtt. Ez az a példánykép, melyet becsülnünk és követnünk kegyeletes szent kötelesség. Ezt a szobrot, képet kell felemelnünk oltárainkra: a templomba, hadd tanítson az erény, az erkölcs, a becsület hitágazataira; a törvényhozásba, hol bölcsesége legyen tanácsadó és mérséklete fékezze a szilaj szenvedélyeket; egyleti termeinkbe, hadd tanítson polgári erényekre és kötelmekre; házainkba, hadd legyen patriarchája a nemes kötelékeiben megújuló és élveiben tiszta családi életnek; és állítsuk oda képét lelkünk közepébe, hogy majd ha az idők vihara fergeteget hoz és keblünk tengerén hullámok háborognak: legyen világító tornyunk, melynek fénysugara bevezet a biztos révbe és nem engedi összetörni élethajónkat a vészek szirtein.

És most vegyük elő a koszorút, melyet érzelmeink füzérből a kegyelet kötött, koszoruzzuk meg a szent hamvakat De kérdem: milyen koszoru illeti meg Deák homlokát? A

gloriát, melyet dicső tetteivel önmagának készített, felteszi halantékára a történet geniusának méltó keze. A mi koszorunknak más értelme vagyon. A Caesar halantékát, a ki vérmezőkön szerzé babérait, övezheti aranykorona; a nép atyját, ki csak áldást természetett e földön, koszoruzzuk meg mint Cerest, buzakalászokkal; övezze szelid, jó fejét az általa ádott béke palmaága és fűzzük emlékére szívünk érzelmeiből nefelejts-koszorut.

Magasztos árnya az elköltözöttnek, fogadd hálánk és kegyeletünk szerény, de szives adóját: vedd kegyesen a megemlékezés szerény koszoruját, melyet áldó szívvel tesznek hamvaidra hű gyermekeid. Te neked, ki békét, szeretetet, áldást árasztál a földön, legyen enyhe a nyugalom, adjon örök békét az ég!

Arra tanítád nemzetedet egykor, hogy teljesitse kötelességét. Emelkedjünk fel a kegyelet e szent ünnepélyén erős határozatra és itt, e Pantheonban, melynek oltáraitól egy évezred során át néznek le reánk nemzetünk halhatatlanai, tegyünk ünnepélyes szent fogadást. E szent hamvakra fogadjuk, hogy követni fogjuk a dicső nyomdokokat. Dolgozni fogunk két kézzel, ernyedetlen lélekkel magunk, hazánk, az emberiség javán, miként Deák dolgozott. Hűségünk megingatlan marad törvény, Király, haza s a becsület iránt. Vészek idején csüggedni nem fogunk soha király, jog és haza védelmében; mert a csügedés halál. Előttünk nyitva áll a tér, a dicső példa hív, int a vezéri szó: haladjunk előre a pályán: teljesítsük kötelességünket!

